

POVIJEST ZDRAVSTVA U SENJU

ZDRAVSTVENE PRILIKE

O zdravstvenim prilikama u Senju postoji nekoliko svjedočanstava iz raznih vremenskih perioda. Jedno od najstarijih sačuvanih svjedočanstava je izvještaj J. W. Valvasora iz druge polovine XVII stoljeća. Valvasor je u to vrijeme služio kao oficir u krajiškoj vojsci te je po prilici između god. 1658. i 1663. pod zapovjedništvom senjskoga velikog kapetana Petra grofa Zrinskoga služio i u Senju, gdje je imao prilike promatrati senjski život na samomu vrelu¹. U svojem djelu »Die Ehre des Herzogthums Crain« navodi Valvasor da je senjsko podneblje veoma zdravo, pa zato ima u Senju veoma starih ljudi. Senjani su, po Valvasoru, jaki i stasiti ljudi i izvanredno dobri i hrabri vojnici kakvi se malo gdje nađu. Hrane se sirom, kruhom i mesom, jedu veoma mnogo češnjaka, a osim zdrave svježe vode, koje imaju u izobilju, piju još osobito rado ovčje i kozje mlijeko, dok za vino malo mare².

Na sasvim sličan način pišu o zdravstvenom stanju Senjana i neki kasniji pisci, osobito u XIX stoljeću. Tako ističe Sladović sredinom XIX stoljeća da je smrtnost u Senju veoma mala i da od 2.700 stanovnika toga grada umire mjesečno samo jedan³. I Magdić piše veoma povoljno o zdravstvenom stanju Senjana: »Senjani su srednjega uzrasta, muškarci jezgroviti, širokih prsiju, ženske većim dijelom vitke, i jedno i drugo ponajviše crnomanjaste masti. Čeljad u obće čila i zdrava«⁴.

Da su Senjani nekoć doista veoma dugo živjeli, razabiremo iz podataka u senjskim matičnim knjigama koje su na žalost sačuvane samo za prvu polovinu XIX stoljeća. U matici umrlih za godine 1820—1848. nalazimo ove podatke: Sa 90 godina su umrle Jelena Krmpotić (1835), Margarita Baffo (1836) i udova Jakova Veljačića (1845); 91 godinu je doživjela Ivana Mataja (umrla 1845), 93 godine Klara Vukasović (1838), Antun Taubner (1840) i potpukovnik Petar pl. Vukasović (1843). Sa 94 godine je umrla Ivana Zrinski (1844), sa 95 godina Ivka Tomljanović (1841), sa 97 godina Katarina Janušić (1846), sa 98 godina Marija Dragančić (1832) i Mihajlo Kušević (1834). U tom su razdoblju tri osobe doživjele starost preko 100 godina: god. 1835. umro je Jeronim Brožinčević u dobi od 100 godina, god. 1836. Lucija Kraljika

1. M. Magdić: Senj u XVII. vijeku, Hrvatsko kolo, knj. VI, Zagreb 1910, str. 51.

2. J. W. Valvasor: Die Ehre des Herzogthums Crain, Laibach 1686—1689, knji. XII, str. 84—90. — Upor. također Magdić: op. cit., str. 56.

3. M. Sladović: Poviesti biskupijah senjske i modruške ili krbavske, Trst 1856, str. 254.

4. M. Magdić: Topografija i povijest grada Senja, Senj 1877, str. 40.

u dobi od 106 godina, a god. 1843. Antun Mukerl čak u dobi od 110 godina. Kao uzrok smrti navedena je kod svih dijagnoza »Senium« ili »Marasmus senilis«, izuzev Antuna Mukerla koji je umro sa 110 godina navodno od »Phthisis (sic!) pulmonalis«⁵.

Velika je šteta što ne raspoložemo maticama umrlih za kasnije godine jer, čini se, da su se u drugoj polovini XIX stoljeća zdravstvene prilike u Senju pomalo pogoršale, tako da je koncem prošloga stoljeća Šulentić napisao upravo porazan izvještaj o zdravstvenim prilikama u Senju⁶. Dr Franjo Šulentić bio je do god. 1892. kotarski liječnik u Novom, a od 1892. u Glini. Za vrijeme svoga službovanja u Novom imao je prilike proučiti zdravstvene prilike u Primorju, pa je upoznao i zdravstvene prilike u obližnjem Senju. U svojem izvještaju ističe Šulentić da je senjsko stanovništvo siromašno, a osobito su ljudi osiromašili nakon ukinuća Vojne Krajine. Zbog toga su i zdravstvene prilike u Senju loše, a osobito je česta tuberkuloza.

Ovaj je izvještaj sasvim oprečan drugim izvještajima liječnika i neliječnika o zdravstvenom stanju u Senju. Nije stoga čudo da je uredništvo »Liječničkog vjesnika« dobilo niz dopisa u kojima neki dobri poznavaoци zdravstvenih prilika u Senju oštro protestiraju protiv Šulentićeva poraznog i navodno netačnog prikaza.

U pogledu velike raširenosti plućne tuberkuloze u Senju koju Šulentić posebno ističe, možemo reći da je ta bolest bila nekoć prilično raširena u Senju a da još i danas nije stanje mnogo bolje⁷. U maticama umrlih iz prve polovine XIX stoljeća nailazimo veoma često na dijagnozu »Phthisis pulmonalis« kao uzrok smrti. Osobito je česta ta dijagnoza četrdesetih i pedesetih godina prošloga stoljeća⁸. Vrijedno je zabilježiti da je i Senjanin Pavao Ritter-Vitezović (1652—1713) najvjerojatnije bolovao i umro od plućne tuberkuloze⁹.

Čuvenu senjsku buru, koju Šulentić navodi kao jedan od štetnih zdravstvenih faktora, spominju uostalom i drugi autori. Već u VI stoljeću spominje je Prokopije u svom djelu »De bello gothico«, a koncem XVI stoljeća privukla je senjska bura pažnju znamenitoga liječnika Santorija koji je vjerojatno proučavao taj fenomen na licu mjesta, o čemu će kasnije još biti govora.

O senjskoj buri pisao je, među ostalima, i J. R. Lorenz¹⁰, ali on ne pripisuje buri neki osobito štetni utjecaj na ljudsko zdravlje. Štaviše, kao što je Valvasor već u XVII stoljeću isticao veoma zdravo senjsko podneblje tako i neki noviji autori upravo naglašuju povoljnu senjsku klimu. Sladović je čak mišljenja da je biskup Ožegović upravo zato izabrao Senj da tamu podigne biskupske dvore jer je u Senju osobito »zdrav zrak«¹¹.

5. *Protocollum mortuorum*, knj. I (1820—1848), u Arhivu SRH u Zagrebu (Matične knjige, serija a, knjiga 33).

6. F. Šulentić: Iz hrvatskog Primorja, *Liječnički vjesnik*, XIV/1892, 157—160; 169—172; 185—188; 203—204.

7. Usmeno saopćenje dra Antuna Raucha, upravitelja senjske bolnice.

8. *Upor. Protocollum mortuorum*, knj. I (1820—1848) i II (1849—1858), u Arhivu SRH u Zagrebu.

9. L. Glesinger: Od koje je bolesti umro Pavao Ritter-Vitezović? *Liječnički vjesnik*, LXXXVII/1965, 562—566.

10. J. R. Lorenz: *Physikalische Verhältnisse im Quarnerischen Golfe*, Wien 1863, i *Topografie von Fiume und Umgebung*, Wien 1869.

11. Sladović: *op. cit.*, str. 14.

12. Gj. Szabo: *Arhitektura grada Senja*, Hrvatski kulturni spomenici, I, Senj,

Zbog svoje povoljne klime počeo se Senj početkom ovoga stoljeća razvijati i kao morsko kupalište. God. 1910. posjetilo je Senj 50 gostiju zbog liječenja, a u naše vrijeme postao je Senj jednim od znatnijih turističkih mjesta gornjega Jadrana.

Velika se pažnja poklanjala u prošlosti opskrbi Senja pitkom vodom. Već u rimsko doba imala je Senia svoj vodovod kojim je dovedena voda u grad iz mnogobrojnih vrela na podnožju Vratnika. Osim toga postojali su u Senju i javni bunari i cisterne za opskrbu pitkom vodom. Najstariji od njih je bunar »Travica«, desno od Velikih vrata, koji je sagrađen još prije XVIII stoljeća. Početkom XIX stoljeća sagrađio je inž. Konrad Zettel fontanu na glavnom senjskom trgu Cilnici. Tu je fontanu renovirao god. 1845. major Josip Kajetan Knežić koji je osim toga god. 1837. sagrađio na Vratniku kod »Majorije« velik zdenac¹². Međutim, pitanje opskrbe Senja pitkom vodom definitivno je riješeno tek izgradnjom vodovoda. God. 1764. izradio je Karlo Đini projekt novoga vodovoda na osnovu staroga rimskog vodovoda, ali je taj projekt ostvaren tek krajem XVIII stoljeća. Taj vodovod, dug 7.400 m, dovodio je vodu porculanskim cijevima iz Senjske Drage u grad. Budući da je često dolazilo do kvarova, vodovod je god. 1843. popravljen, a god. 1873. stvoren je plan za izgradnju novoga vodovoda, ali je taj sagrađen tek god. 1890—92. Pošto je god. 1924. i taj vodovod morao biti popravljen, izgrađen je konačno god. 1955. nov, moderan vodovod¹³.

I vojne vlasti vodile su brigu o tome da se senjski garnizon opskrbi zdravom vodom za piće. U dvorištu senjske kasarne bio je zdenac čija je voda bila zdrava, pa kad se god. 1878. popravljao senjski vodovod, zamolilo je Gradsko poglavarstvo vojne vlasti da se građanima dozvoli upotreba vode iz toga zdenca¹⁴.

Iz svega toga proizlazi da su u prošlosti zdravstvene prilike u Senju bile prilično povoljne. Bilo bi vrijedno ispitati od kojih su bolesti Senjani u prošlosti najčešće bolovali, ali to danas više ne možemo ustanoviti. Ako pregledamo matice umrlih (barem one kojima raspolažemo), vidimo da su Senjani početkom prošloga stoljeća najčešće umirali od bolesti koje su u matičnim knjigama označene dijagnozama: Phthisis pulmonalis, Debilitas, Debilitas virium, Convulsiones, Spasmus, Profusio alvi, Febris nervosa, Febris hectica, Febris depascens, Inflammatio, Apoplexia serosa, Resolutio virium vitalium, Spasmi scrophulosi, Hydrops universalis, Inflammatio pulmonum, Hydrothorax, Consumatio, Senium, Marasmus senilis itd.¹⁵. Iz tih dijagnoza ne možemo stvoriti nikakve zaljučke jer su one odviše neodređene. Kod većine umrlih navedeni su zapravo samo simptomi, a ne bolesti. Od plućne su tuberkuloze vjerojatno umrli ne samo oni kod kojih je stavljena dijagnoza »Phthisis pulmonalis«, nego i neki drugi kod kojih je stavljena neka druga dijagnoza. Iz tih dijagnoza možemo zaključiti da Senjani nisu umirali samo od tuberkuloze, akutnih bolesti i staračke iznemoglosti, nego također od čitavog niza kroničkih bolesti koje su u maticama umrlih označene dijagnozama Spasmus, Resolutio virium vitalium, Hydrops universalis, Consumatio itd.

JAZU, Zagreb 1940., str. 37 i 47; A. Glavičić: Kulturno-povijesni vodič po Senju, Senjski zbornik I, Senj 1965, str. 268 i 275.

13. Glavičić: op. cit., str. 312—313.

14. Spisi karlovačkog generalata iz god. 1878, u Arhivu SRH u Zagrebu, Militaria (78—43—2).

Zanimljivo je da u pregledanim maticama umrlih nije zabilježena (barem kao uzrok smrti) nijedna duševna bolest. Jedino je zabilježeno da je neki Pavao Molnar god. 1824. zbog duševnog poremećenja (»turbatus in cerebro«) izvršio samoubojstvo, skočivši iz 3. kata na ulicu gdje je nađen mrtav¹⁶. Spomenuta su još dva samoubojstva u tom razdoblju: god. 1834. ubio se neki nepoznati vojnik prezimenom Revelli ubodom noža na cesti između Senja i Novoga¹⁷, a god. 1835. ustrijelio se neki vojnik prezimenom Mottarelli na cesti kod Sv. Križa kraj Senja¹⁸.

Rogić je pregledao matične knjige nekih sela u blizini Senja te je našao sasvim slične podatke o uzrocima smrti tamošnjeg stanovništva. Osobito jmu je upao u oči veliki pomor djece, pa misli da je to bio razlog što su vojne vlasti kod svake kompanije zavele stalnu službu babice s plaćom od 48. for. na godinu i odredile posebnu nagradu od 50—100 for. najmarljivijim liječnicima pri vakciniranju djece¹⁹.

EPIDEMIJE

O epidemijama koje su u prošlosti harale u Senju znamo vrlo malo. U kronikama drugih naših gradova sačuvali su se obilni podaci o epidemijama kuge i drugih zaraznih bolesti. Za Senj na žalost ne raspoložemo takvim izvorima jer gotovo i nema starih kronika. Senjanin Pavao Ritter-Vitezović zabilježio je u svojoj »Kronici« mnoge epidemije u Hrvatskoj i u drugim zemljama, ali nijednu epidemiju koja se pojavila u Senju. Tako npr. spominje da je god. 1647. »velika povodnya bila u Szenyu, koja je porussila jeden del zida Varaskoga, y visse od 50 his, na dan Sz. Barthola«²⁰. Ako je, dakle, Vitezović spomenuo ovu poplavu, on bi vjerojatno bio spomenuo i ne manje važnu i impresivnu pojavu kuge u svojem rodnom gradu da je za takvu epidemiju znao, pogotovu što je češće spominjao takve epidemije u drugim krajevima. Spominjući veliku epidemiju kuge od god. 1553, on jednostavno veli: »Veliki kusni pomor po Istrie, y Krasu szada bil je«²¹. Vjerojatno bi on to bio naročito istaknuo da se je ta epidemija pojavila i u Senju, ali ni u vezi s ovom ni s drugim epidemijama koje su se pojavile u blizini Senja, ne spominje nijednom riječi da su te epidemije zahvatile i Senj.

Pregledavajući raspoložive izvore za povijest Senja, nalazimo tu i tamo koji indirektni podatak iz kojega možemo zaključiti da je vjerojatno neka epidemijska bolest zahvatila Senj, ali i ti su podaci većinom odviše nesigurni da bismo iz njih mogli stvoriti određene zaključke.

Već u srednjem vijeku harale su mnogobrojne kužne epidemije u našem Primorju, tako god. 1248, 1330, 1347, 1450 itd.²², i vjerojatno su se bar neke

15. *Protocolum mortuorum*, knj. I (1820—1848) i II (1849—1858), u Arhivu SRH u Zagrebu.

16. *ibid.*, knj. I.

17. *ibid.*

18. *ibid.*

19. P. Rogić: *Naseljenost velebitske primorske padine kroz historiju*, Senjski zbornik I, str. 50—52.

20. P. Ritter-Vitezović: *Kronika aliti spomen vsega svieta vikov*, Zagreb 1744, str. 190.

21. *ibid.*, str. 149.

od tih epidemija pojavile i u Senju. Osobito to vrijedi za epidemiju »crne smrti« koja se god. 1347. pojavila u Veneciji i Istri, a odanle se proširila iduće godine u Dalmaciju. Ta epidemija, od koje nije ostala pošteđena nijedna zemlja i koja je harala žešće od ijedne druge epidemije, zacijelo nije preskočila Senj, to više što su u senjsku luku dolazili brodovi iz raznih krajeva, a zaštitnih mjera u ono vrijeme još nije bilo. Vjerojatno je zahvatila Senj i epidemija kuge koja je god. 1450. došla iz Azije u Hrvatsku, Dalmaciju, Italiju, Njemačku, Francusku i Španiju. Ta je epidemija trajala tri godine i nakon njezina prestanka jedva je preostala jedna četvrtina čovječanstva²².

Poznato je nadalje da je god. 1496. harala kuga u Novom Vinodolskom, dakle u neposrednoj blizini Senja. Bila je to žestoka epidemija koja sigurno nije ostala lokalizirana, nego se veoma vjerojatno proširila i u obližnja mjesta, ali ništa nije zabilježeno o tome da bi se ta epidemija pojavila i u Senju²³. Možda je zahvatila Senj i ona kužna epidemija koja se god. 1599. pojavila u Rijeci, iako je tom prilikom provedena stroga izolacija okoline²⁴.

Najveću opasnost predstavljala je za Senj blizina turskoga carstva, odakle je stalno dolazila kuga u naše krajeve. U nekoliko navrata doprla je odanle kuga i u Senj. Osobito česte bile su te epidemije u XVI i XVII stoljeću. Iz starih gradskih zapisnika koji su danas nestali saznajemo da je kuga harala u Senju osobitom žestinom god. 1655, 1679 i 1682²⁵. To su jedini danas poznati sigurni podaci o epidemijama kuge u Senju. Neki detaljniji podaci o tim epidemijama nisu nam, međutim, poznati.

Na epidemije kuge ili, u najmanju ruku, na prijeteću opasnost od takvih epidemija podsjeća nas indirektno postojanje crkava ili oltara sv. Roka kojega je narod smatrao zaštitnikom od kuge. I u Senju je postojala takva crkva. Ne znamo tačno kada je ona podignuta²⁶, ali postojala je već u XVII stoljeću i Valvasor je izriječno spominje među crkvama koje su u njegovo doba postojale u Senju²⁷. Ta je crkva postojala još početkom XVIII stoljeća (na kraju kasnije Vlatkovićeve i Daničićeve ulice). Koncem XIX stoljeća podignuta je na tom mjestu kuća građanina Gašpara Biankina²⁸. Oltar sv. Roka postoji i u crkvi Marije od Arta, zavjetnoj mornarskoj crkvi koja je sagrađena vjerojatno polovicom XVIII stoljeća²⁹.

God. 1775. zabilježeno je opadanje broja stanovnika u Senju. Da li je to posljedica neke epidemije, kako to naslućuje Erceg³¹, nemoguće je utvrditi.

22. P. Kandler: *Indicazioni per riconoscere le cose storiche de Litorale, Trieste* 1855, *passim*.

23. G. Sticker: *Die Geschichte der Pest*, Giessen 1908, I, str. 84.

24. Upor. I. Kukuljević: *Listine hrvatske (Acta croatica)*, I, Zagreb 1863, str. 164, Đ. Surmin: *Acta croatica, Monum. hist. — jurid. Slav. merid.*, VI, Zagreb 1898, str. 396—397.

25. G. Kobler: *Memorie per la storia della liburnica città di Fiume*, Fiume 1896, III, str. 30.

26. *Zapisnici grada Senja iz XVII vijeka* (cit. Magdić: *Senj u XVII. vijeku*, str. 58).

27. Ova je crkva vjerojatno podignuta već u XVI stoljeću, sudeći po renesansnoj kustodiji nad vratima (Szabo: *op. cit.*, str. 38).

28. Valvasor: *op. cit.*, knj. XII, str. 79.

29. Magdić: *Topografija i povijest grada Senja*, str. 31; Szabo: *op. cit.*, str. 38.

30. Szabo: *op. cit.*, str. 39.

31. I. Erceg: *Neki ekonomski momenti iz života Trsta, Senja i Karlobaga*, *Ljetopis JAZU*, knj. 70, Zagreb 1965, str. 290.

Zestoka epidemija kuge pojavila se po posljednji put na našem teritoriju god. 1815. Epidemija je prenesena iz Carigrada u Bosnu, a odanle je prešla u Dalmaciju i poharala osobito Makarsku. U svojem daljnjem toku proširila se epidemija sve do Rijeke i Istre³². Ipak nema nikakvih podataka o tome da bi se ta epidemija na svojem putu bila pojavila i u Senju.

Kako dakle vidimo, nemamo mnogo sigurnih podataka o epidemijama kuge koje su u prošlosti spopale Senj.

Nešto više znamo o epidemijama kolere. Koliko nam je poznato, kolera se po prvi put pojavila u Senju god. 1836. Epidemija je prenesena iz Italije u Dalmaciju, civilnu Hrvatsku, Istru i Vojnu Krajinu. Osobito je jako harala u Trstu, a po prvi se put tom prilikom pojavila kolera u Rijeci³³. Ta se epidemija pojavila i u Senju i okolici. Bolesnike je liječio Ante Lujo Steinbach ekstraktom omana o čemu nalazimo podatke u njegovoj doktorskoj disertaciji³⁴.

Druga riječka epidemija kolere koja je buknila god. 1849.³⁵ i proširila se iz Rijeke u Dalmaciju, osobito na Hvar, nije ostavila traga u Senju.

Međutim, god. 1855. proširio se novi val kolere iz Venecije uz obale Jadranskoga mora, pa je u Primorju oboljelo mjestimice do 16% stanovništva. Jaka epidemija je vladala u Rijeci, odakle se proširila do Zadra. Osobito žestoko je nastupila na visoravni Krasa. U Austrijskom primorju oboljelo je 37.150 osoba, od toga je umrlo 13.184³⁶. U srpnju i kolovožu 1855. zahvatila je epidemija Hrvatsko primorje, osobito Kraljevicu³⁷. Epidemija je zahvatila i Vojnu krajinu, gdje je uostalom stalno bilo manjih epidemija kolere. Prema Sladoviću pojavila se ta epidemija 5. kolovoza 1855. u Senju³⁸. Kao što ćemo odmah vidjeti, taj je datum netačan, jer su prvi smrtni slučajevi od kolere zabilježeni već u srpnju. Prema jednomu suvremenom izvještaju »narod pogibaše bolnima nastupi u brzo i ležahu do 8 uzporedno mrtvacah umrvši 2—3 svakog dana, dočim prije na mjesec danah po mrtvac biaše«³⁹.

O toj epidemiji nalazimo dosta podataka u senjskoj matici umrlih za god. 1855. Već početkom srpnja nailazimo među navedenim uzrocima smrti na neke sumnjive dijagnoze (Dysenteria, Typhus i sl.), a 16. srpnja po prvi put je zabilježena dijagnoza »Cholera«. Svega je u srpnju 1855. bilo u Senju 40 smrtnih slučajeva od kolere, među njima i žena gradskoga liječnika dra Klemenčića (»Agnes, conjux Domini hujus civitatis medici, Doctoris Natalis Clementschitsch, aetatis 35 annorum«). U kolovožu su umrla u Senju od kolere 34 bolesnika, u rujnu 18, dok u listopadu ne nalazimo više ovu dija-

32. F. Schnurrer: Chronik der Seuchen, II, Tübingen 1825, str. 526; L. C. Pavišić. Uspomena povistna o kugi makarskoj god. 1815, Beč 1851; A. Frari: Sulle presenti questioni risguardanti il contagio della peste, Venezia 1847; Sticker: op. cit., str. 288.

33. Kobler: op. cit., III, str. 222.

34. A. A. Steinbach: Dissertatio inauguralis medico-practica cholerae et februm intermittantium casus nonnullos pertractans, Patavii 1837.

35. Kobler: op. cit., III, str. 228.

36. A. Drasche: Die epidemische Cholera, Wien 1860; H. Haeser: Lehrbuch der Geschichte der Medizin und der epidemischen Krankheiten, 3. izd., III, Jena 1882, str. 864—865.

37. M. Kosić: Bolnica u Kraljevici od 1818 do 1859, Liječnički vjesnik, LXVI/1944. 71.

38. Sladović: op. cit., str. 254.

39. ibid.

gnozu. U samom Senju umrla su dakle svega 92 bolesnika od kolere u toku tri mjeseca. Neki su se bolesnici smještali i u bolnici, tako npr. neki Juraj Krmpotić koji je 11. kolovoza umro u bolnici od kolere («in civili nosocomio obiit Georgius Kermpotich e cholera»)40.

Rogić je pregledao matice umrlih nekih susjednih župa iz kojih proizlazi da je potkraj ljeta 1855. ovaj kraj zahvatila teška epidemija dizenterije kojoj je podlegao velik broj bolesnika. To su župe Jurjevo, Krasno, Lukovo i Starigrad. U stvari, nije se radilo o dizenteriji nego o koleri što se vidi i iz napomene župnika u Lukovu koji je na kraju popisa umrlih svoje župe zabilježio da se je radilo o koleri41.

God. 1886. ponovno je zahvatila kolera Hrvatsko primorje. Epidemija je iz Venecije doprla u Trst i Istru, a odanle u Rijeku gdje je harala od konca lipnja do konca rujna. Oboljelo je 260 osoba, od tih su umrle 16442. Početkom srpnja prenijeli su radnici koleru iz Rijeke u Sušak. Epidemija se proširila u okolini Sušaka, Grobnika i Hreljina i zahvatila je 104 mjesta u Hrvatskom primorju. Oboljele su svega 1482 osobe, a umrle 54443. Međutim, među zahvaćenim mjestima nigdje nije spomenut Senj, iako se epidemija veoma vjerojatno i ondje pojavila.

Potkraj XVIII stoljeća pojavila se u Gorskom kotaru i u jednom dijelu Hrvatskog primorja tzv. »škrljevska bolest«. Radilo se o endemijskom sifilisu koji je harao u tim krajevima sve do sredine XIX stoljeća, a zadavao je liječnicima i vlastima mnogo briga. Najjače su bili zahvaćeni kotari Rijeke, Bakar i Kraljevica, ali se bolest pojavila sporadički i u udaljenijim mjestima, pa čak i u Dalmaciji i na području Vojne krajine (lička, otočka, ogulinska i slunjska pukovnija)44. No iako se škrljevska bolest pojavila u nekim mjestima koja se nalaze u neposrednoj blizini Senja (Selce, Crikvenica itd.), ipak nismo nigdje naišli na podatke da bi se ta endemija bila pojavila i u Senju. Svakako leži Senj izvan teritorija koji je bio obuhvaćen ovom bolešću, a to se vidi i na karti što ju je Pernhoffer dodao svojoj knjizi i na kojoj granica zahvaćenog područja prolazi jugoistočno od Novoga Vinodolskoga, ali ne obuhvaća Senj.

U vezi s time zanimljiva je okružnica koju je 21. rujna 1848. uputio namjesnik banske časti Mirko Lentulaj crkvenim vlastima, pozivajući ih da kod crkvenih obreda i propovijedi upućuju narod kako da suzbiju i liječe škrljevsku bolest. Grin i Sielski našli su u župnom uredu u Bihaću primjerak te okružnice koji je bio upućen senjskom biskupu, a ovaj ga je umno-

40. *Protocollum mortuorum*, knj. II (1849—1858), u Arhivu SRH u Zagrebu.

41. Rogić: op. cit., str. 52.

42. N. Geržetić: O pošastih, *Liječnički vjesnik*, X/1888, 51—52.

43. J. Kallivoda: *Die Cholera-Epidemie in den Königreichen Kroatien und Slavonien im Jahre 1886/7*, Agram 1887.

44. G. V. Pernhoffer: *Untersuchungen und Erfahrungen über das Krankheitsübel Skerlievo*, Wien 1868.

45. E. I. Grin i S. Sielski: *Morbus skrljevo i jedan stari spis o škrljevačkoj bolesti*, *Vjesnik zavoda za suzbijanje endemijskog sifilisa u Banja Luci*, I/1942, 2, 6—11. — Mirko Lentulaj nije bio hrvatski protomedik, kako je u toj radnji pogrešno navedeno, nego za vrijeme Jelačićeva boravka u ratu namjesnik banske časti, i u tom je svojstvu potpisao gore spomenutu okružnicu. Ista se greška nalazi i u radnji V. Bazale: *Morbus Škrljevo*, *Zbornik radova X naučnog sastanka Naučnog društva za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije*, Beograd 1963, str. 106.

žio i razasla po svojoj dijezezi⁴⁵. Iz ove okružnice ne proizlazi da se škrljevska bolest pojavila u Senju, ali se pojavila u drugim mjestima koja su potpadala pod senjsku biskupiju. Prema svemu se čini da škrljevska bolest uopće nije zahvatila Senj. Uostalom, poznato je da se ta bolest uopće nije raširila na području Vojne krajine⁴⁶, iako je tamo bilo pojedinačnih oboljenja. Po svemu možemo zaključiti da u Senju nije došlo do pojave škrljevske bolesti, zahvaljujući vjerojatno strogim mjerama predohrane koje su se primjenjivale jednako u Senju kao i na ostalom području Vojne krajine.

U maticama umrlih zabilježene su i neke druge zarazne bolesti od kojih su umirali Senjani. Tridesetih i četrdesetih godina prošloga stoljeća češće je kao uzrok smrti zabilježena dijagnoza »Variola«⁴⁷, ali iz tih zabilježaka ne proizlazi da je u Senju vladala jača epidemija boginja.

Od studenoga 1855. do siječnja 1856. u nekoliko je navrata zabilježena kao uzrok smrti dijagnoza »Tussis spasmodica«⁴⁸. Vjerojatno se radilo o epidemiji hripavca.

God. 1858. vladala je u Senju epidemija skarlatine. U vremenu od 4. srpnja do 7. rujna umrlo je 7 bolesnika od te bolesti (»e scarlatina«)⁴⁹. Broj oboljelih bio je svakako mnogo veći.

Povremeno zabilježene dijagnoze »Dysenteria« i »Typhus« ne dopuštaju zaključak da su te bolesti nastupile u Senju epidemijski.

ZDRAVSTVENA SLUŽBA I ZASTITNE MJERE

Najstariji trag neke brige za javno zdravstvo na području današnjega Senja potječe još iz rimskih vremena kada je Senj potpadao pod rimsku provinciju Dalmaciju. To je oštećeni građevni natpis koji je iskopan god. 1872. i koji veli da je Lucije Domicije Galikan dao od temelja obnoviti kupalište koje je zbog starosti bilo srušeno: BALNEUM VET(Ustate CON)/LAPSUM PE(CUNIA PUBLICA?)/ RESTITU(IT a FUNDAMENTIS?) L(UCIUS) DO(MITIUS) ... GAL(LICANUS PAPINIANUS?)⁵⁰

Vrijeme, iz kojega potječe ovaj natpis, ne može se tačno odrediti (vjerojatno potječe on iz prve polovine III stoljeća), pa prema tome je teško odrediti kada je to kupalište obnovljeno, a sasvim je nemoguće odrediti kada je ono sagrađeno. Poznato je jedino da je Lucije Domicije Galikan (Papinijan) bio namjesnik (consul suffectus) Dalmacije, Ovostrane Hispanije i Donje Germanije, ali godina kada je obnašao tu funkciju nije poznata⁵¹. Za nas je interesantno da je, dakle, već u rimsko doba postojalo u Senju javno kupalište, kao što ih je bilo i u drugim rimskim gradovima, pa i u mnogima na našem današnjem teritoriju. Ovaj natpis dokazuje da je već

46. L. Thaller: Zdravstvo Hrvatsko-Slovenske vojne krajine, Liječnički vjesnik, LXVI/1944, 24.

47. Portocollum mortuorum, knj. I (1820—1848), u Arhivu SRH u Zagrebu

48. ibid., knj. II (1849—1858).

49. ibid.

50. S. L(jubić): Nadpisi, Viestnik hrvatskog arheološkog društva, I/1879, 21—22; J. Brunšmid: Kameni spomenici Hrvatskog narodnog muzeja u Zagrebu, Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva, nove serije sv. XI i XII, Zagreb 1911—1912, br. 293; CIL III, 10045; J. Klemenc: Senj u prehistorijsko i rimsko doba, Hrvatski kulturni spomenici, I, Senj, JAZU, Zagreb 1940 (fotografija toga natpisa: ibid., sl. 8)

51. Klemenc: loco cit.

u starom vijeku bilo u današnjem Senju nekih higijenskih nastojanja. (O rimskom vodvodu bilo je već prije govora.)

Međutim, za čitav srednji vijek ne nalazimo nijedan podatak o zdravstvu u Senju, o zdravstvenim propisima, o liječničkoj službi itd. U statutima naših primorskih i dalmatinskih gradova, koji su izdani u srednjem vijeku, opširno je govor o liječnicima, apotekarima i vječevima, te o zdravstvenim mjerama koje su se provodile u tim gradovima. Obilje takvih podataka ima u statutima Korčule, Dubrovnika, Zadra, Splita, Trogira, Hvara, Skradina, Šibenika, otoka Brača i republike Poljica⁵². Ti su statuti veoma važni za poznavanje zdravstvenih prilika u našim gradovima u srednjem vijeku.

Grad Senj dobio je svoj statut već god. 1388, ali začudo u tom se statutu ne spominje ni liječnik, ni apotekar, niti on sadržava bilo kakav zdravstveni propis⁵³. Netačna je, prema tome, Ferrijeva tvrdnja da se najstariji naši pomorsko-zdravstveni propisi nalaze u srednjovjekovnim statutima naših primorskih gradova, među ostalim i u statutu grada Senja⁵⁴. Čini se da u XIV stoljeću doista nije bilo ni liječnika u Senju, niti se vodila ikakva briga o javnom zdravstvu u tom važnom lučkom gradu koji je u ono doba proživljavao znatan procvat svoje privrede i svoje političke moći. Karakteristično je, uostalom, da u XIV stoljeću nije ni u Rijeci bilo liječnika i da je i u toku cijeloga XV stoljeća sva liječnička praksa bila ondje u rukama običnih brijača⁵⁵.

Začudo ni u obnovljenom statutu grada Senja, što ga je god. 1640. potvrdio kralj Ferdinand III, ne spominje se ni liječnik, ni apotekar, niti je inače govor o zdravstvu⁵⁶, iako je u XVII stoljeću već počela organizirana zdravstvena služba u Senju.

Mjere koje su se u Senju primjenjivale za sprečavanje epidemija nisu u početku bile nimalo stroge. Tako se 29. travnja 1610. saznalo u Rijeci da su u Bakru i Senju dobili »pratiku« (libera pratica) ljudi koji su s nekom mletačkom lađom došli iz Nina s 90 bala gruboga platna. Budući da je ta roba bila sumnjiva, odredile su vlasti da se ljudi i roba koji dođu iz Bakra ili Senja u Rijeku moraju podvrći kontumacu od 40 dana⁵⁷. Ovdje treba napomenuti da je gradska uprava u Rijeci od god. 1575. dalje upravljala lučkim i sanitarnim poslovima. Prva pomorska karantena na sjevernom Jadranu osnovana je u Rijeci. Kao što vidimo, potječu prvi arhivski podaci o toj karanteni iz god. 1610. Tek god. 1730. otvoren je tršćanski lazaret.

Opasnost od kužnih epidemija, kojih je stalno bilo u susjednom turskom carstvu, veoma je smetala senjskoj trgovini jer je grad Senj često morao na dulje vrijeme prekinuti sve veze s okolinom. Ako bi buknule kužne epidemije u samomu Senju, a to se desilo u više navrata u XVII

52. Upor. R. Ferri: Zdravstveni propisi dalmatinskih statuta iz srednjeg vijeka, Iz hrvatske medicinske prošlosti, Zagreb 1954, str. 138—146.

53. Upor. I. M(ažuranić): Statut grada Senja od godine 1388, Arkiv za povjestnicu jugoslavensku, III/1854, 141—170.

54. R. Ferri: Zdravstveni propisi u našem pomorskom sanitetu od XIV do XIX stoljeća, Zbornik radova X naučnog sastanka Naučnog društva za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije, Beograd 1963, str. 13.

55. M. D. Grmek: Srednjovjekovni ugovori o liječenju s hrvatskoga područja, Iz hrvatske medicinske prošlosti, Zagreb 1954, str. 152.

56. Upor. M. Magdić: Statut kralja Ferdinanda III. od godine 1640. za grad Senj, Vjesnik zemaljskog arkiva, II/1900, 78—97.

57. Zapis u Libro del cancelliere u Rijeci (cit. Kobler: op. cit., III, str. 205 i 276).

stoljeću, morale su se prekinuti sve veze Senja s Vojnom krajinom i Dalmacijom, a u samomu gradu primijenile su se najstrože mjere. U takvim prilikama moralo se u gradu »skroz proklamam (proglasom) navistiti« da će se smrću kazniti onaj koji bi se usudio primati kakvu robu, bilo sumnjivu ili općiti s onima s kojima je svako općenje zabranjeno⁵⁸.

Kad je god. 1675. harala kužna epidemija u Turskoj, pisao je car Leopold 12. listopada 1675. iz Beča senjskim sucima i pozvao ih da naredi sve potrebne mjere predohrane (»ut necessarias tali casu praeventiones et cautelas ordinare debet«)⁵⁹.

Te profilaktičke mjere sastojale su se uglavnom u stvaranju povremenih sanitarnih kordona, ali važnost se polagala i na čistoću, na uništenje zaraženih predmeta, na izolaciju bolesnika itd. Potkraj XVII stoljeća primjenjuju se te mjere sve više na području Vojne krajine.

God. 1710. izdan je carski patent o zaštiti od kuge, a patentom cara Karla VI od 22. listopada 1728. naređuje se stalna protuobrana od zaraza. Tim patentom ozakonila je Dvorska zdravstvena komisija u Beču već otprije uobičajene mjere, pa je tako organiziran stalni protuepidemijski bedem⁶⁰. Sve su se te mjere uglavnom primjenjivale na području Vojne krajine

God. 1731. pojavila se neka kužna bolest u turskom carstvu i u mletačkoj Dalmaciji. Od te je epidemije pomrlo vrlo mnogo svijeta, pa budući da je Senj kao lučki grad stajao u stalnoj vezi s dalmatinskim lukama, postojala je opasnost da će se epidemija prenijeti u Senj. Zbog toga je senjsko Veliko vijeće na svojoj sjednici od 20. listopada 1731. jednoglasno zaključilo: 1) da se svi brodovi, koji dolaze iz Dalmacije u Senj, imaju podvrći kontumacu od 40 dana; 2) da se kontumac ima obavljati u Sv. Jeleni kraj Senja i u onim lukama koje bude Veliko vijeće u tu svrhu odredilo; 3) da se na svakom takvom brodu ima postaviti poseban »suvrastant« (nadglednik), a u Sv. Jeleni osim toga još i dva stražara koji će paziti na obali da se ne bi tko približio brodovima, podvrgnutim kontumacu; 4) »suvrastante« na brodovima i stražare na kopnu plaćat će u jednakim dijelovima svi oni brodovi koji se budu morali podvrći kontumacu⁶¹.

Zbog sve jačega haranja ove epidemije naređeno je 26. listopada 1731. da se zatvori granica između austrijske carevine s jedne strane i turskoga carstva i mletačke Dalmacije s druge strane. Čak je prekinut saobraćaj između Vojne krajine i ostalih austrijskih pokrajina. Zbog toga je zaprijetila opasnost da će u Senju ponestati hrane, pa je zato naređeno da se hrana za Senjane dobavi iz Kranjske, gdje je Dvorska komora u tu svrhu stavila na raspolaganje zalihe iz vojnih magazina, a ako Senjani ne bi bili u stanju da hranu odmah plate u gotovu, ima im se hrana bez odugovlačenja dati na vjersiju. Dana 9. studenoga 1731. ponovno je otvorena granica prema Rijeci, Bakru i Karlovcu, ali je ostala zatvorena prema Lici, Krbavi i Senju (»Lika, Corbavia et Segnia ultroque occlusa manent«)⁶².

58. Zapisnici grada Senja iz XVII vijeka (cit. Magdić: Senj u XVII. vijeku, str. 58).

59. M. Magdić: Regesta važnijih i znamenitijih isprava senjskih arhiva, Vjesnik zemaljskog arkiva, I/1899, 150.

60. M. D. Grmek: Karantena, Medicinska enciklopedija, V, Zagreb 1961., str. 457—458.

61. M. Magdić: Crtice iz kronike grada Senja, Narodne novine, LII/1886, br. 235.

62. F. X. Linzbauer: Codex sanitario-medicinalis Hungariae, II, Budae 1852, str. 26—28.

Iste godine (1731) izdala je Dvorska zdravstvena komisija poseban pravilnik, »Contumaz- und Reinigungsordnung«, koji je sadržao detaljne odredbe o provođenju kontumaca i o raskuživanju zaraženih predmeta. God. 1738. izdala je Dvorska kancelarija u Beču novi »Contumaz- und respective Reinigungsordnung« za lazarete u Trstu i Rijeci. Osim toga je god. 1737. Karlo VI izdao novi patent o zaštiti od kuge kojim je poboljšao sanitetski kordon. Premda su svi ti propisi vrijedili i za grad Senj, ipak je gradska uprava u Senju još i pored toga od vremena do vremena izdala još i posebne propise.

Tako je, prilikom žestokog haranja kuge u Vojnoj krajini, senjsko Veliko vijeće na svojoj sjednici od 15. srpnja 1739. izdalo stroge naredbe da bi se spriječilo unošenje epidemije u Senj: 1) da se na uobičajenim mjestima imaju načiniti dvostruki rašteli; 2) da treba prekinuti svaki saobraćaj s Vojnom krajinom; 3) da se sve osobe koje stanuju izvan grada moraju u roku od tri dana preseliti u grad jer će im se u protivnom slučaju zabraniti ulaz u grad; 4) sumnjiva se roba ne smije unijeti u grad, a daske, drvena građa i pšenica samo s dozvolom zdravstvenog ureda; 5) da se imaju gore na »Stipanjski« također načiniti rašteli; 6) sva mjesta u gradu, kroz koja bi se mogla unijeti roba, imaju se zatvoriti; 7) da se ima moliti za dozvolu da se kod crkve sv. Antuna opata smiju probiti vrata kod kojih će se postaviti straža; 8) da se ima javnim proglasom objaviti da će se smrću kazniti svatko tko bi se usudio primiti kakvu robu, bilo sumnjivu ili nesumnjivu, ili općiti s onima s kojima je svako općenje zabranjeno; 9) da se ima živo blago primiti u Sv. Ambrozu kraj Senja, i to samo po nadlednicima; 10) nijedan trgovac ne smije prekoračiti raštele; 11) Bokelji i Pažani, koji običavaju u ovo doba dolaziti u grad, imaju se jednostavno otjerati; 12) ima se javiti u Karlobag da je grad Senj prekinuo svaki saobraćaj ne samo s Karlobagom nego i s čitavom ostalom Vojnom krajinom; 13) žene ne smiju prati rublje u Sv. Ambrozu nego samo na »Rtu«; 14) ima se javnim proglasom objaviti svim pridošlicama i prosjacima koji se nalaze u gradu Senju da imaju u roku od osam dana otići iz grada; 15) da nitko ne smije bez posebne dozvole ići u »malinicu« (mlin) iznad Sv. Križa⁶³.

Dana 1. prosinca 1742. primilo je senjsko Malo vijeće od mletačkoga zdravstvenog ureda pismo sa saopćenjem da se opet pojavila nekakva kužna bolest u Dalmaciji. Stoga je Malo vijeće istoga dana na svojoj sjednici zaključilo: 1) da se svi brodovi koji dolaze iz Dalmacije u Senj imaju podvrći kontumacu od 14 dana; 2) da se dozvoljava ulazak u grad onima koji budu dolazili iz Like i Krbave, ali samo onda ako budu provideni potrebnim putnim listom, a isto tako i Karlobažanima ako budu imali »čiste fede« (svjedodžbe o zdravlju); 3) da se Kostajničani koji budu dolazili u Senj imaju najprije pred raštelima podvrći premetačini da se vidi kakvu robu voze sa sobom, pa ako bi se u njih našla kakva sumnjiva roba, ne smije se ta roba pustiti u grad, osim ako bi se dotičnik putnim listom iskazao da ju je nabavio u zdravom mjestu⁶⁴.

Kao što je već rečeno, Senj je god. 1752. kao dio Austrijskog primorja došao pod upravu tršćanske intendancije pod koju su potpali i gradovi Trst, Rijeka, Bakar i Kraljevica. God. 1755. izdala je Dvorska kancelarija u Beču nove zdravstvene propise, »General — Gesundheitsordnung für das

63. Magdić: Crtice iz kronike grada Senja, loco cit., br. 237.

64. ibid., br. 241.

österreichische Litorale«. Tim propisima bilo je u tančine određeno kako se u tršćanskom i riječkom lazaretu mora provoditi karantena i raskuživati roba⁶⁵. Pored toga izdala je tršćanska intendancija 15. prosinca 1757. još i posebne odredbe o kontumacu za sanitetske urede u Senju i Karlobagu. Te odredbe koje nose naslov »Regolamento ed Istruzioni degl' officii di Sanità, da osservaris nella regia, libera, e commerciale città di Segna, e nella regia e commerciale città di Carlobago« zapravo je izvadak iz gore spomenutoga generalnog regulamenta za čitavo Austrijsko primorje, modificiran prema lokalnim prilikama u Senju i Karlobagu⁶⁶. Ovaj veoma opširan regulament obuhvaća 15 poglavlja u kojima se određuju zdravstvene mjere predostrožnosti kod preuzimanja i istovarivanja brodova, kod preuzimanja, čišćenja i predaje robe koja nije podesna za brod ni za lazaret, nadalje mjere kod izlaganja i kontumaca robe, određivanje toka i trajanja karantene, mjere kod izdavanja zdravstvenih listova (»libera prattica«) za brodove, putnike i robu, te mjere u slučaju brodoloma i kod spasavanja i čišćenja robe, brodova i brodolomaca. U tom je regulamentu nadalje definiran senjski zdravstveni ured (»Il Magistrato di Sanità in Segna«): senjski zdravstveni ured podvrgnut je direktno zdravstvenom uredu u Trstu i tamošnjem namjesništvu. Članovi toga zdravstvenog ureda u Senju jesu, pored predsjednika, dva provizora i lučki kapetan. Njihova su prava i dužnosti tačno određene u posebnim poglavljima. Daljnja poglavlja sadržavaju upute za provizora koji će prisustvovati istovaru duhana u senjskim magazinima, nadalje odredbe za upravnika i čuvara magazina, te konačno upute za liječnika u Senju i kirurga u Karlobagu. U ovom posljednjem poglavlju nalazimo slijedeću odredbu: Budući da u Senju nema drugoga liječnika osim gradskoga liječnika, moći će on u slučaju potrebe surađivati u pitanjima javnoga zdravstva, a zastupat će i liječnika u Karlobagu, budući da tamo nema liječnika.

U ona dva i pol decenija, dok je Senj bio dio Austrijskoga primorja (1752—1776), izdano je još nekoliko važnih zakonskih propisa kojima je reguliran i sanitet u Senju. God. 1770. izdan je poznati Van Swietenov »Normativum sanitatis« koji je vrijedio za cijelu austrijsku carevinu i u kojemu je težište položeno na provođenje kontumacijskih i karantenskih mjera. God. 1774. izdala je Marija Terezija »Politički edikt za trgovačku mornaricu«⁶⁷ koji je važio za Tršćansko i za Hrvatsko primorje od Opatije do Karlobaga. Taj edikt predstavlja bazu suvremenoga pomorskog saniteta na našim obalama⁶⁸. Po ovom ediktu ustanovljen je u Trstu zdravstveni magistrat kao centralna sanitarna ustanova kojoj su bile podređene, kao lokalne ispostave, zdravstvene komisije u Rijeci, Bakru, Senju i Karlobagu. Te su zdravstvene ustanove imale zadatak da čuvaju morsku obalu od zaraza. Ovaj edikt Marije Terezije protegnut je god. 1797. također na istarsko i dalmatinsko primorje.

Od XVIII stoljeća dalje stalno se usavršavala lučka sanitarna služba u Senju. Postojao je poseban odvojeni lučki predjel za karantenu brodova koji su dolazili iz inozemstva. U tu svrhu podignuta je u XVIII stoljeću

65. Opširnije o tim propisima vidi u članku M. D. Grmek: Karantena, Medicinska enciklopedija, V, str. 457.

66. Estratto dal General Regolamento di tutto il Littorale Austriaco, Trieste 1759; Linzbauer: op. cit., I (1852), str. 737—761.

67. Editto politico di navigazione mercantile austriaca, Vienna 1774.

68. Ferri: zdravstveni propisi u našem pomorskom sanitetu, str. 21—22;

isti: O zdravstvenoj i socijalnoj zaštiti jugoslavenskih pomoraca od XIV do XIX stoljeća, Acta historiae medicinae, pharmaciae, veterinae, III/1963, 50—63.

u jugoistočnom dijelu senjske luke (ispred magazina), sasvim uz obalu, mala zgrada, zvana »Sanità« (u domaćem izgovoru »Šanitada«), koja je služila potrebama lučkih vlasti, poglavito zbog zdravstvenog pregleda brodova koji su dolazili u senjsku luku iz dalekih zemalja⁶⁹. Ova je zgrada srušena prije kojih dvadesetak godina. U toj zgradi morala se sva pošta i trgovačka roba iz sumnjivih krajeva raskužiti i prodimiti⁷⁰.

God. 1776. vraćeni su gradovi Senj i Karlobag Vojnoj krajini, a sanitetska uprava tih gradova podvrgnuta je direktno Dvorskom ratnom vijeću u Beču. To je stanje potrajalo sve do dolaska Francuza (1809), a nakon ponovnog pripojenja Austriji predana su sanitetska nadležstva Senja i Karlobaga god. 1915. vrhovnoj upravi c. kr. Dvorske kancelarije, pošto su zajedno s ostalim sanitetskim ustanovama Primorja podređena tršćanskom guberniju te su bila u stalnoj vezi s pomorskim zdravstvenim magistratom u Trstu. God. 1822. stvorene su dvije zdravstvene deputacije za Senj i Karlobag, te dvije deputacije za Jurjevo i Jablanac. Sve te deputacije podređene su Okružnoj deputaciji u Rijeci⁷¹.

U pristaništa Vojne obale puštani su samo brodovi sa »patente libera«, a čim bi se ukazala opasnost, straže su na obali pojačane i umnožene, a naročito su osigurani »porti morti«. U Senju je postavljen brod-stražar (Hafen-Wachschiff) koji je stalno krstarilo u tamošnjem kanalu zbog osiguranja obale⁷².

Zakonom o reformi Vojne granice od 7. svibnja 1850. provedena je i temeljita reorganizacija lučke i pomorsko-sanitarne službe u austrijskoj carevini. Po tom zakonu obavljali su pomorsko-kordonsku službu graničari iz ličke, otočke i ogulinske pukovnije. U važnijim lukama smješteni su patrolni brodovi koji su vršili nadzor nad izvršenjem pomorsko-polijskih i sanitetskih propisa, a osim toga su sprečavali krijumčarenje robe. Kopnene straže postavljene su duž morske obale na takvim mjestima gdje su mogli lako nadzirati more i putove koji vode prema moru. Nadzor nad kopnenim stražama i patrolnim brodovima vršili su oficiri koji su bili stacionirani u obalnim garnizonima, a nadzor i uprava cjelokupne pomorsko-sanitetske službe na području Vojne obale bili su povjereni senjskom lučkom i pomorsko-sanitetskom uredu. Patrole su kontrolirali posebni inspekциони oficiri koji su u tu svrhu vodili patrolne knjige⁷³.

Konačno je god. 1872. ukinut sanitarni kordon.

BOLNICE

Već u srednjem vijeku postojao je u Senju hospital. Po prvi put taj se hospital spominje god. 1389, kada je vikar pape Urbana VI, frater Antonius de Trinciis de Fuligno, dao senjskoj crkvi sv. Duha s hospitalom (Ecclesia et hospitalis Sancti Spiritus de civitate Segnensi) indulgencije »ex

69. P. Tijan: Grad Senj u povijesti i kulturi hrvatskog naroda, Hrvatski kulturni spomenici, I, JAZU, Zagreb 1940, bilješka na str. 67—68.

70. Glavičić: op. cit., str. 298.

71. C. B. Hietzinger: Statistik der Militärgränze des österreichischen Kaiserthums, II/1, Wien 1820, str. 452; R. Jeremić: Sanitet u Vojnoj Granici, Miscellanea 2, Prilozi za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije i Balkanskog poluostrva, VIII, Beograd 1938, str. 62.

72. ibid.

73. F. Vaniček: Specialgeschichte der Militärgrenze, IV, Wien 1875, str. 365—366.

auctoritate commissa«. Svi koji na blagdane dođu u tu crkvu i hospital, ili je daruju, dobit će oprost kroz 194 dana⁷⁴. Ovo oproštenje, dano crkvi i hospitalu sv. Duha, potvrdio je god. 1400. papa Bonifacije IX⁷⁵, a god. 1476. Siksto IV⁷⁶.

Iako ne znamo ništa poblize o ovom hospitalu i o radu koji se u njemu obavljao, ipak je gotovo sigurno da je i taj senjski hospital, poput drugih hospitala onoga vremena, bio više ustanova za zbrinjavanje siromaha i putnika nego bolnica u današnjem smislu riječi. Kako ćemo vidjeti, pripadao je taj hospital dominikanskom redu čiji su redovnici došli u Senj u toku XIV stoljeća.

Bolnica uz crkvu sv. Duha u Senju dobivala je svake godine novčanu pripomoć u iznosu od 24 ranjska forinta iz dohodaka senjske tridesetnice. To se razabire iz molbâ senjskoga kapetana Sigismunda Gušića i dominikanskoga priora Angela koji mole god. 1612. nadvojvodu Ferdinandu da dozvoli iz dohodaka senjske tridesetnice novčanu pripomoć od 24 forinta na godinu za samostan dominikanaca u Senju. Iz molbe dominikanskoga priora Angela proizlazi da je još god. 1554. pa opet god. 1604. odlučeno da bolnica (»Spital beim heyligen Geist«) dobiva godišnje 24 forinta od tridesetnice⁷⁷.

Ova je bolnica, dakle, postojala već u XIV stoljeću, pa je prema tome netačan podatak što ga donosi Tijan⁷⁸ da su u XVI stoljeću podignuti »gostinjac i bolnica uz crkvu sv. Duha, jer su to ratne prilike zahtijevale«.

Do kada je taj hospital postojao, nije nam poznato.

Osim ovoga hospitala postojala su u srednjem vijeku još dva pavlinska hospitala u neposrednoj blizini Senja. Jedan od njih nalazio se u Sv. Spasu (između Senja i Jurjeva), a drugi u Sv. Jeleni (u drazi pod Sv. Jelenom). Ni to nisu bile bolnice u današnjem smislu nego, kako ih naziva Sladović, »vitališta ili hospitia«⁷⁹. Oba samostana, u kojima su bili smješteni ti hospitali, osnovana su u XIV odn. XV stoljeću.⁸⁰

Začudo se ne spominje nigdje leprozorij u Senju, iako je u srednjem vijeku gotovo u svim našim gradovima bilo takvih prihvatnih stanica za gubavce.

Za vrijeme Vojne krajine potaknuto je pitanje podizanja bolnice u Senju. God. 1783. uputio je senjski svećenik Josip Tomašić vojnim vlastima dopis u kojemu predlaže da se u Senju podigne bolnica za siromahe. I narednih godina raspravljalo se u više navrata o tom pitanju. God. 1789. ponovno je nabačena ideja o gradnji bolnice u Senju ili ustanove za siromahe, ali je stvar zapela zbog teškoća oko namaknuća potrebnih sredstava za gradnju⁸¹.

God. 1788. sagrađena je u Otočcu vojna bolnica u koju su se upućivali i bolesni graničari iz senjskoga kapetanata koji je potpadao pod otočku pu-

74. D. Farlati i J. Coletti: *Illyricum sacrum*, IV, Venetiis, 1769, str. 123; Sladović: op. cit., str. 256—257.

75. Farlati—Coletti: op. cit., str. 124; Sladović: op. cit., 257—258.

76. Farlati—Coletti: op. cit., str. 130; Sladović: op. cit., str. 258—259.

77. R. Lopašić: *Spomenici hrvatske Krajine*, knj. II, *Monum. spect. hist. Slav. merid.*, knj. 16, Zagreb 1885, str. 19 i 23—24; — upor. također Magdić: *Senj u XVII. vijeku*, str. 58—59.

78. Tijan: op. cit., str. 26.

79. Sladović: op. cit., str. 236—237.

80. Upor. V. Štefanić: *Dvije frankopanske glagoljske darovnice Pavlinima*, *Zbornik Historijskog instituta JAZU*, vol. 1, Zagreb 1954, str. 137—148.

81. *Spisi karlovačkoga generalata iz god. 1783—1789*, u Arhivu SRH (Militaria).

Sl. 72. — Senjska bolnica s lijepo uređenim vrtom, podignuta 1932 (stanje 1942).

kovniju⁸². God. 1843. sagrađena je u Otočcu nova jednokatna i solidna vojna bolnica⁸³.

Tek u XIX stoljeću ponovno je potaknuto pitanje podizanja gradske bolnice u Senju. Biskup Ožegović, jedan od najzaslužnijih senjsko-modruških biskupa, potaknuo je porodicu Vranicani da osnuje zakladu za podizanje gradske bolnice i ubožnice u Senju⁸⁴. Sredinom XIX stoljeća osnovana je mala gradska bolnica sa svega 12 kreveta. Konačno je god. 1935. sagrađena u Senju nova bolnica.

LIJEČNICI

Najstariji podaci o senjskim liječnicima potječu iz posljednjeg decenija XIII stoljeća. U to vrijeme bila su u Senju dva liječnika, *magister Petrus physicus* i *Jacobus physicus* koji su obojica bili ujedno javni bilježnici, — činjenica sama po sebi dosta neobična. Podaci o toj dvojici nađeni su na dokumentima iz arhiva samostana na Trsatu. U tim je dokumentima zabilježeno:

Dana 12. travnja 1292. darovao je Mihajlo de Vezanello iz Krka samostanu Male braće u Senju svoju kuću. Na kraju darovnice nalazi se notarska ovjera ovog sadržaja: »Ego magister Petrus physicus et Segnie generalis notarius predictis interfui et rogatus, ut audiui, scripsi et roboravi ac solito meo signo signavi«⁸⁵.

82. F. Bach: Otočaner Regiments-Geschichte, Karlstadt 1855, str. 96.

83. *ibid.*, str. 177.

84. Tijan: *op. cit.*, bilješka na str. 73; Szabo: *op. cit.*, str. 46.

85. T. Smičiklas: *Codex diplomaticus*, VII, Zagreb 1909, str. 80-82.

Dana 13. listopada 1293. darovao je Petar Barte, građanin zadarski, samostanu Male braće u Senju neku kuću. Konac darovnice glasi: »Ego Jacobus physicus condam Guidonis filius, imperiali auctoritate notarius publicus in hiis omnibus interfui, et ut supra legitur scripsi atque firmavi rogatus«⁸⁶. Isti se završetak nalazi na darovnici kojom je 10. studenoga 1295. Stjepan Ugrin darovao samostanu Male braće u Senju svoj vrt⁸⁷.

Sve su ove tri darovnice sastavljene u Senju, a napisali su ih i ovjerali senjski notari koji su ujedno bili i liječnici. Srednjovjekovni javni bilježnici (notarii publici) trebali su da za vršenje svojih notarskih funkcija dobiju poseban privilegij od rimsko-njemačkog cara (»imperiali auctoritate notarius«) ili od pape (»notarius sedis apostolicae«), pošto su prethodno stekli stručnu spremu na posebnim odjelima pravničkih škola. Institucija notara bila je u Hrvatskoj veoma stara, a razvila se po zapadnom uzoru. I u nas je bilo carskih i apostolskih notara iako oni nisu bili carevi podanici. Rimski se car naime smatrao idealnim gospodarom svijeta⁸⁸. Da su ti notari uz svoje notarsko zvanje vršili još koje drugo, najčešće crkveno zvanje, proizlazi iz najstarijeg spomena notara s našega teritorija: u Zadru se spominje god. 1033. »Majus, diaconus atque notarius«⁸⁹. Međutim, da bi javni bilježnik bio ujedno i liječnik, takav slučaj, barem u Hrvatskoj, nije poznat, i Mažuranić s pravom ističe kao kuriozum da je fizik Jakob bio ujedno i javni bilježnik u Senju⁹⁰. Nije, dakako, poznato da li su oba gore spomenuta bilježnika vršila i liječničko zvanje, ali oznaka »physicus«, koju nalazimo uz ime jednoga i drugoga, govorela bi za to jer ta oznaka nije bila neki akademski stepen, nego se odnosi na funkciju koju je dotični obavljao. Treba, uostalom, imati na umu da su u prošlosti liječnici bili jedni od malobrojnih pismenih ljudi, pa je možda ta okolnost bila razlogom da su ovoj dvojici senjskih liječnika povjerene i dužnosti javnoga bilježnika.

Kao što smo već prije istaknuli, ne spominje se u statutu grada Senja iz god. 1388. nijednom riječi liječnik, pa možemo iz toga zaključiti da u XIV stoljeću nije bilo u Senju gradskoga liječnika jer, da ga je bilo, njegove bi dužnosti bile statutom tačno određene, kao što to vidimo u srednjovjekovnim statutima drugih naših gradova. To isto vrijedi i za obnovljeni senjski statut što ga je potvrdio kralj Ferdinand god. 1640. u kojemu se također ne spominje ni gradski liječnik, ni gradski kirurg. Međutim, u to vrijeme već je vojska imala u Senju svoje vojne kirurge, pa se npr. u popisu senjskih krajiških četa od siječnja 1642. spominje neki ranarnik *Luka Purkhardt* (»feldscherer Lukhass Purkhardt«)⁹¹.

Sve dosad nismo naišli ni na jednog liječnika u Senju, izuzev ona dva javna bilježnika iz XIII stoljeća koji su ujedno bili fizici. To, dakako, ne znači da kroz čitavo to vrijeme nije bilo u Senju liječnika, ali čudno je svakako da se u izvorima za povijest Senja nigdje ne spominje liječnik. Čak se ne spominju ni ranarnici iako ih je u prošlosti sigurno bilo u Senju jer je ondje uvijek bilo vojske. Samo iznimno saznajemo za kojega kirurga,

86. *ibid.*, str. 157—158.

87. *ibid.*, str. 212—213.

88. V. Mažuranić: Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik, Zagreb 1908—1922, str. 755.

89. F. Rački: *Documenta historiae Croatiae periodum antiquam illustrantia*, Zagreb 1877, str. 42.

90. Mažuranić: *op. cit.*, str. 593.

91. Lopašić: *op. cit.*, II, str. 260.

kao npr. za gore spomenutoga Luku Purkhardta ili za nekoga *kirurga Jurja* koji se spominje u popisu legata za uzdržavanje grobova u Senju iz nepoznate godine (*«Sepultura in qua sepultus est Georgius chirurgus»*)⁹². Tek iz XVIII stoljeća potječu prvi određeniji podaci o senjskim liječnicima.

Prema podacima što ih je Magdić objavio nije početkom god. 1730. bilo u Senju nijednog liječnika, pa budući da je u svakom gradu liječnik neophodno potreban, odlučilo je senjsko Veliko vijeće na svojoj sjednici od 13. veljače 1730. da se ima pisati u Padovu »na najvećega doktora«, te ga zamoliti da pribavi senjskoj općini vješta liječnika koji će za svoj rad primati godišnju plaću od 300 forinti. Uskoro nakon toga došao je u Senj liječnik *Ivan Krsitellj Ferrari de Latus*, rodom iz Padove. Njega je Veliko vijeće na svojoj sjednici od 11. ožujka 1730. jednoglasno izabralo gradskim liječnikom i naložilo mu »da ima polak dužnosti svoj oficij verno duperat (= obnašati) i zavezat se, i posve obligat (= obvezati se) da neće drugo nego samo svoju dužnost nastojat, manje van grada kamo hoditi prez osobita znanja, i polag toga pripustka gospode sudac, a ča se dostoji vizit, ke bude udom ove plemenite komunitadi činil u pripećenju betega, da nima od nijednoga za takovu vizitu ikakova spoznanja, manje plaće potribovati, a od ostalih polak stare navade«⁹³.

Ivan Krst. Ferrari bio je po svoj prilici otac *dra Lovre Ferrarija* koji je god. 1758. prombuviran u Padovi, a rođen je u Senju. Bio je prvi Senjanin koji je postigao doktorat medicine u Padovi. Njegova daljnja sudbina nije poznata⁹⁴.

Kako je već gore spomenuto, sadržava regulament iz god. 1757. za sanitetske urede u Senju i Karlobagu, u posljednjem poglavlju upute za liječnika u Senju i za kirurga u Karlobagu. U tom je poglavlju izrijeком spomenuto da u Senju nema drugoga liječnika osim gradskoga liječnika. Prema tome je sredinom XVIII stoljeća bio u Senju stalan gradski liječnik koji je bio zadužen time da, među ostalim, provodi sve sanitarne mjere u cilju sprečavanja zaraznih bolesti. U gore citiranom pismu, što ga je senjsko Veliko vijeće uputilo god. 1730. Medicinskom fakultetu u Padovi, spomenute su dužnosti gradskoga liječnika nešto detaljnije. Kao što ćemo vidjeti, obavezali su se prvi senjski ljekarnici god. 1736. da će prodavati samo one lijekove koje bude gradski liječnik bolesnicima prepisao⁹⁵. Po svemu izgleda da je prvi gradski liječnik u Senju bio dr Ivan Krst. Ferrari.

Jedan od njegovih nasljednika bio je neki *dr Ciccolini* o kojemu nema gotovo nikakvih podataka, pa mu ne znamo čak ni ime. Naišao sam na njega sasvim slučajno: U svojoj doktorskoj disertaciji veli dr Jeronim Ostoić

92. *Specificatio piorum legatorum Sepulturarum aliarumque rerum ad Conventum Segniensem spectantium*. Rukopis u Arhivu JAZU u Zagrebu, sign. br. I, d. 93.

93. Magdić: *Crtice iz kronike grada Senja*, 10co cit., br. 235.

94. M. D. Grmek: *Hrvati i sveučilište u Padovi*, *Ljetopis JAZU*, knj. 62, Zagreb 1957, str. 368. — Na padovanskom sveučilištu bilo je studenata iz Senja već u XIV stoljeću; međutim, među studentima medicine ne nalazimo nijednoga Senjanina. Prvi Senjanin koji je studirao medicinu u Padovi bio je neki Antun iz Senja (*Antonius de Segna, scolarius medicinae*) koji se spominje od siječnja 1411. do lipnja 1413. nekoliko puta kao svjedok kod promocija (Grmek: *op. cit.*, str. 349 i 356). — Ni u aktima bečkoga sveučilišta ne nalazimo kroz nekoliko stoljeća nijednoga Senjanina (Upor. K. Schrauf: *Die Matrikel der ungarischen Nation an der Wiener Universität 1453—1630*, Wien 1902).

95. Vidi poglavlje o ljekarnama.

(o kojemu će odmah biti opširnije govor) da je mnogo toga naučio od senjskoga liječnika Ciccolinija kojega se sjeća sa zahvalnošću. Hvali njegovo veliko liječničko znanje, njegovu marljivost i njegov dobri dar opažanja («...medicus Segnensis Ciccolini, vir scientia medica profundus, labore indefessus, observatione fidus, a quo varia multaque didicisse gratas recorder»)96. Iz ove bilješke u Ostoićevoj disertaciji možemo zaključiti da je Ciccolini bio liječnik u Senju oko god. 1770.

Očito pripada ovaj liječnik poznatoj porodici Čikulina koja je imala i jednu riječku granu. Laszowski, koji je napisao povijest ove porodice, ne spominje nijednog liječnika, ali veli da se o nekim članovima te porodice ne zna ništa pobliže, tako npr. o sinu Krste Čikulina koji je rođen god. 1691. ili o braći Franje V97.

U XVIII stoljeću bio je neko vrijeme gradski liječnik u Senju *dr Jeronim Ostoić* kojega smo malo prije spomenuli. O tom našem liječniku objavljen je niz podataka koji su dosta protuslovni98, pa ćemo nastojati da ovdje korigiramo neke krive tvrdnje u vezi s njegovom biografijom.

Jeronim Ostoić rođen je god. 1744. u Starom Gradu na Hvaru99. Poznat je uglavnom po svojoj disertaciji pod naslovom »Dissertatio medica de duabus constitutionibus epidemicis Dalmaticis, quam... proponit Hieronymus Ostoiich, Dalmata Venetus, AA. LL. Philosophiae ac Medicinae Doctor. Disputabitur in Univ. Palatio die II. Mensis Aprilis MDCCLXXVIII. Vindobonae 1778«. U toj disertaciji opisuje Ostoić dvije epidemije koje je on suzbijao na Hvaru: jedna od njih (1766) bila je vjerojatno gripa, dok se kod druge epidemije (1768) radilo o paratifoznom oboljenju. Mušič, koji ne donosi nikakve biografske podatke o Ostoiću, veli samo: »Vidi se kako se Ostoić već prije disertacije, dakle još kao student morao intenzivno baviti studijem za svoju radnju, valjda kroz više godina, te već onda raditi kao praktički liječnik, jer i terapiju i djelovanje ordiniranih ljekarija opisuje vrlo iscrpno i logično«100. Po Grmeku doktorirao je Ostoić u Beču 2. travnja 1778, a kasnije je bio protomedik u Senju. Liječnici su bili i njegovi sinovi Petar i Ivo, a i unuk Niko101. Međutim, na drugom jednom mjestu tvrdi Grmek da je Jero-

96. H. Ostoiich: *Dissertatio medica de duabus constitutionibus epidemicis Dalmaticis*, Vindobonae 1778, str. 14.

97. E. Laszowski: *Porodica Čikulina*, rukopis u Arhivu JAZU u Zagrebu, sign. XVI-37/1; — upor. također Kobler: *op. cit.*, III, str. 153—154. — Nigdje nisam naišao u medikohistorijskoj literaturi, ni u domaćoj ni u stranoj, na ime Ciccolini. U biblioteci Instituta za povijest prirodnih, matematičkih i medicinskih nauka JAZU u Zagrebu nalazi se jedna knjiga koja je inače potpuno nepoznata, a koja nosi naslov: »Via brevis ad veram naturalis phylosophiae (sic!) et medicinae scientiam perducens. Studio Doctoris Barnabae Ciccolini, Philosophi & Medici, contra Atomistarum dogmata. Romae, Typis Dominici Ant. Herculis, in via Parionis, 1696«. Kako se razabire iz teksta ove knjige, napisane u duhu ijatrokemije, bio je njezin autor, dr Barnaba Ciccolini, liječnik u Rimu. Nije mi uspjelo pronaći nikakvu vezu između ovoga liječnika i njegova senjskoga imenjaka.

98. Upor. D. Mušič: *Doktorska disertacija Jeronima Ostoića iz Hvara*, *Liječnički vjesnik*, LXI/1939, 449; M. D. Grmek: *O nekim disertacijama primorskih i dalmatinskih liječnika*, *ibid.*, LXX/1948, 147—149; isti: *Inauguralne disertacije hrvatskih, srpskih i slovenačkih liječnika*, *Starine JAZU*, knj. 43, Zagreb 1951, str. 115, br. 32.

99. M. D. Grmek: *Hrvatska medicinska bibliografija*, Zagreb 1955, str. 125.

100. Mušič: *loco cit.*

101. Grmek: *Inauguralne disertacije*, *loco cit.*

nim Ostoić iz Staroga Grada na Hvaru promoviran god. 1765. u Padovi¹⁰². U Padovi su, uostalom, promovirana još četvorica Ostoića iz Staroga Grada, i to: Stjepan (1771), Ivo (1802), Petar (1809) i Niko (1835)¹⁰³.

Prema tome postoje dva naoko protuslovna podatka: po jednom je Jeronim Ostoić promoviran god. 1765. u Padovi, a po drugom god. 1778. u Beču. Ako je Ostoić promoviran tek god. 1778, čudno je da se već god. 1766, dakle 12 godina prije promocije, bavio praktičnom medicinom. Ponešto je neobično da je Ostoić tek u dobi od 34 godine promoviran (1778). Moglo bi se pomisliti da se možda radi o dvije osobe istoga imena i prezimena od kojih je jedna promovirana god. 1765. u Padovi, a druga god. 1778. u Beču. Ali ako pročitamo bečku disertaciju Jeronima Ostoića, vidjet ćemo da se radi o jednoj te istoj osobi. U toj disertaciji spominje Ostoić svoje učitelje Stolla¹⁰⁴, Jacquina¹⁰⁵ i Bartha¹⁰⁶ čija je predavanja nekoć slušao. Ali pored toga spominje on i dva svoja padovanska učitelja: Morgagnija¹⁰⁷ i Joannesa a Bona (Giovanni della Bona)¹⁰⁸. Nadalje veli na jednom mjestu da je neke stvari, o kojima govori u svojoj disertaciji, sâm vidio na padovanskom sveučilištu¹⁰⁹.

No, pored svega toga, naziva se Ostoić na naslovnoj stranici svoje bečke disertacije doktorom filozofije i medicine, a to znači da je ta dva doktorata već posjedovao u vrijeme kada je pisao svoju bečku disertaciju. Uzalud ćemo tražiti Ostoićevu padovansku disertaciju, jer u Padovi su se disertacije štampale tek od god. 1823. dalje¹¹⁰, a Ostoić je promoviran god. 1765.

Ovi naoko protuslovni podaci ipak su sasvim tačni i čitava se zagonetka dade riješiti veoma jednostavno. God. 1749. provedena je na Van Swietenov prijedlog reforma medicinskog studija u austrijskoj carevini. Po toj reformi vrijedila je bečka diploma za sve austrijske pokrajine, dok su ostale diplome vrijedile samo za onu pokrajinu u kojoj su stečene¹¹¹. Ostoić je, dakle, morao steći bečku diplomu da bi mogao raditi kao liječnik i izvan mletačke Dalmacije. Padovanska ga je diploma ovlasila da radi u Hvaru, ali za Senj je bila potrebna bečka diploma.

U međuvremenu između obih promocija radio je Ostoić neko vrijeme u Senju. O toj njegovoj senjskoj aktivnosti nalazimo nekoliko podataka u samoj njegovoj disertaciji. Prije svega posvetio je on svoju disertaciju grofu Samuemu Gyulayu, gubernatoru karlovačkoga generalata pod koji je potpao Senj. U toj posveti govori Ostoić o starom sjaju Senja koji se sada tako reći iz ničega opet vraća («Quot et qualia bona, in praesentia Segnensis Civitas non tenet? quae quasi ex nihilo ad antiquum splendorem famamque jamjam pervenit»). Zasluga za to ide, po Ostoiću, i vojnom komandantu

102. Grmek: Hrvati i sveučilište u Padovi, str. 368.

103. *ibid.*

104. Str. 4. — Maximilian Stoll bio je od 1776. do 1784. profesor medicine u Beču.

105. Str. 17. — Nicolas Joseph Jacquin, od 1768. do 1817. profesor kemije i botanike u Beču.

106. Str. 30. — Joseph Barth, od 1773. do 1818. profesor anatomije i okulistike u Beču.

107. Str. 12? »Immortalis Morgagnius, meus Praeceptor«. — Giovanni Battista Morgagni, od 1715. do 1771. profesor anatomije u Padovi.

108. Str. 23: »Joannes a Bona, publ. prof. in Universitate Patavina et olim meus Praeceptor in practica medicina«.

109. Str. 9: »... ego ipse in Universitate Patavina hoc vidi«.

110. Grmek: Inauguralne disertacije, str. 202.

111. L. Schönbauer: Das medizinische Wien, Berlin—Wien 1944, str. 110—111.

toga grada, Karlu barunu Winkelmannu. Iz te posvete mogli bismo čak zaključiti da je Ostoić u vrijeme kad je pisao svoju disertaciju bio još uvijek namješten u Senju.

I činjenica da Ostoić u svojoj disertaciji spominje senjskoga liječnika Ciccolinija, od kojega je mnogo toga naučio, potvrđuje nam da je on radio u Senju već prije god. 1778.

Ostoićevu djelatnost u Senju spominje, međutim, i autor jedne druge disertacije. God. 1840. promoviran je u Beču Bakranin Fortunat Randić. U svojoj disertaciji »De Astro montano« govori Randić o upotrebi omana kao lijeka kod ujeda otrovnih zmija, pa veli da je ovu metodu provodio i senjski biskup Ježić koji je izliječio neku djevojku »na očigled senjskoga protomedika doktora Ostoića i drugoga liječnika, doktora Carobbija, te ljekarnika Accurtija« (»sub oculis Protomefici Segniensis Doctoris Ostoich, aliusque medicinae Doctoris Carobbi, atque pharmacistae Accurti«)¹¹² (O toj će metodi liječenja kasnije još biti govora). Budući da je biskup Ježić počeo primjenjivati ovu metodu liječenja god. 1793¹¹³, možemo zaključiti da je Ostoić bio senjski protomedik, tj. gradski liječnik, u to vrijeme, dakle nakon svoje promocije u Beču. Nameće se, dakle, pitanje: Kada je Ostoić stvarno bio gradski liječnik u Senju?

Nedvojbeno je da je Ostoić nakon svoje promocije u Padovi (1765) suzbijao god. 1766. i 1768. epidemije na Hvaru i da mu je oko god. 1777. rođen na Hvaru sin Ivo. Isto tako nema sumnje o tom da je on i nakon svoje promocije u Beču (1778) živio neko vrijeme na Hvaru, gdje mu je oko god. 1784. rođen drugi sin Petar, a zatim je bio gradski liječnik u Senju, gdje je god. 1793. ili uskoro nakon toga prisustvovao liječenju što ga je provodio biskup Ježić.

Iz svega toga proizlazi da je Ostoić radio u Senju u dva navrata: prije svoje bečke promocije i poslije nje. Vrlo je vjerojatno da je prvi put radio u Senju samo kratko vrijeme, suzbijajući kao pomoćni liječnik neku epidemiju u Senju, kao što je god. 1766. i 1768. suzbijao epidemije na Hvaru. Da je god. 1775. vjerojatno harala neka epidemija u Senju, već smo prije spomenuli. Tom prilikom upoznao je Ostoić gradskoga liječnika Ciccolinija kojega spominje u svojoj disertaciji. Možda je i svoju posvetu grofu Gyulayu s hvalospjevom Senju i barunu Winkelmannu napisao upravo s namjerom da stekne sklonost tih ličnosti i da dobije mjesto gradskoga liječnika u Senju koje je kasnije doista dobio. No prije nego što je definitivno namješten u Senju kao gradski liječnik, morao je steći bečku diplomu i, kao što smo vidjeli, on ju je god. 1778. doista stekao. Time bi bile razjašnjene sve nejasne okolnosti.

Spomenuli smo gore da je jedan od svjedoka Ježićevih terapijskih uspjeha bio dr Carobbi, suvremenik Jeronima Ostoića. Doktor filozofije i medicine *Ivan Carobbi*, rodom iz Senja, bio je neko vrijeme vojni liječnik u službi austrijske mornarice, a kasnije neko vrijeme općinski kirurg u Karlobagu gdje je god. 1795. napisao rukopis pod naslovom »Csast obnassan babi pupkoriznici horvatinki ylli kratka navucsenja dostojna uglaviti babu pupkoriznizu od szellih horvatzkih, slovinskih y dalmatoliburniacskih nek

112. Upor. Grmek: O nekim disertacijama primorskih i dalmatinskih liječnika; isti: Inauguralne disertacije, str. 152, br. 125.

113. Grmek: O nekim disertacijama primorskih i dalmatinskih liječnika, str. 147.

znade kako u potrebi imade pomosci...« Prema naslovnom listu rukopis je sastavljen god. 1795. u Karlobagu po »Ivanu Carobbi, domorodnom Segnininu, Mudroznanzu, Likaru vrachta, obchinskemu rukodiljakomu u czesarskome kraljevskome primorskome militarskome gradu od Karlobaga«. Djelo je očito napisano s namjerom da bude štampano. Autor ga je u tu svrhu poslao zagrebačkom biskupu Vrhovcu, kojemu je ono posvećeno, pa se rukopis i sačuvao u njegovoj biblioteci¹¹⁴. Drugog je mišljenja Bazala koji pretpostavlja da je Carobbi napisao svoj udžbenik zato da bi postao nasljednik Jakoba Cosminija, prvoga profesora primaljstva u Rijeci. No kako je primaljska škola u Rijeci brzo utrula, nije bilo potrebno ni rukopis objaviti, niti tražiti novog ravnatelja škole¹¹⁵.

Iz bilješke u Randićevoj disertaciji ne proizlazi da je Carobbi bio liječnik u Senju. Nema nigdje podataka o tome da bi on radio kao liječnik u svojem rodnom gradu, ali je kao liječnik austrijske mornarice sigurno češće dolazio službeno u Senj, pa je vjerojatno jednom takvom prilikom prisustvovao liječenju što ga je provodio biskup Ježić.

Pored civilnih liječnika bilo je u Senju, za vrijeme njegove pripadnosti Vojnoj krajini, i vojnih liječnika i kirurga. Od sredine XVIII stoljeća imala je svaka graničarska pukovnija po jednoga pukovnijskog liječnika, dva nadliječnika i 12 podliječnika. I vojne općine Senj, Karlobag, Slavonski Brod, Petrovaradin, Karlovci i Zemun, Pančevo i Bela Crkva imale su graduirane liječnike, a Senj, Karlovci, Zemun i Pančevo još i kirurge¹¹⁶. Usput napominjemo ovdje da je svaka pukovnija i gotovo svaka općina imala svoju vlastitu ispitanu i stalno namještenu primalju¹¹⁷. God. 1752. ukinut je naslov »felčer« (Feldscherer) i umjesto toga prozvani su felčeri otočke pukovnije (dakako i ostalih pukovnijskih) »pukovnijski kirurzi«¹¹⁸. U više navrata poboljšane su plaće vojnih liječnika i kirurga¹¹⁹.

God. 1824. spominje se *Kristijan Metz*, liječnik kod zdravstvene oblasti u Senju¹²⁰.

Dvadesetih i tridesetih godina XIX stoljeća radio je u Senju kao gradski kirurg *Ignacije Raškaj*. Za njega saznajemo iz dviju zabilježaka u senjskoj matici umrlih: 18. srpnja 1825. umrla je njegova kći Romana (»filia Dni. chyrurgi Ignatii Raskay«), a 5. travnja 1836. umro je sam Raškaj (»Ignatius Raskay, chirurgus civitatensis«) u dobi od 62 godine od hidropsa¹²¹.

114. M. D. Grmek: Rukovet starih medicinskih, matematičko-fizičkih, astronomskih, kemijskih i prirodoslovnih rukopisa sačuvanih u Hrvatskoj i Sloveniji, Rasprave i građa za povijest nauka, knj. I, JAZU, Zagreb 1963, str. 322, br. 234. — Vidi također L. Thaller: Povijest medicine u Hrvatskoj i Slavoniji od godine 1770. do 1850., Karlovac 1927, str. 66.

115. V. Bazala: Povijest rođilišta u Hrvatskoj, Zbornik radova XII naučnog sastanka Naučnog društva za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije, Beograd 1964, str. 213—214.

116. Hietzinger: op. cit., II/2, str. 419—420; Jeremić: op. cit., str. 59.

117. Hietzinger: op. cit., II/2, str. 423.

118. Bach: op. cit., str. 22.

119. ibid., str. 58, 153 i 173.

120. V. Dušanek i V. Jakovčić: Prilozi povijesti ljekarna gornjega Jadrana i bliže pozadine, Farmaceutski vjesnik, XVII/1927, 482.

121. Protocollum mortuorum, knj. I (1820—1848), u Arhivu SRH u Zagrebu.

God. 1830. spominje se među prenumerantima jedne knjige o karlovačkom generalatu *Stjepan Viskelety*, gradski fizik u Senju¹²². U matici umrlih zabilježeno je da je 19. svibnja 1828. umrla njegova kći Julijana (»filia Dni. Stephani Viskeleti, medici civitatis«)¹²³.

Ni o Metzu, ni o Raškaju, ni o Viskelety ne znamo ništa pobliže.

Tridesetih godina prošloga stoljeća službovao je neko vrijeme u Senju *dr Josip Müller*, jedan od istaknutih radnika na području javnoga zdravstva. Rođen je god. 1811. u Rychnovu u Češkoj, studirao je u Beču, Pragu i Padovi gdje je promoviran god. 1834. Zbog osobitog interesa za javno zdravstvo stupio je u zdravstvenu službu; služio je najprije u Zadru, a kasnije kao »sirotinjski liječnik« u Senju. God. 1837, za vrijeme epidemije kuge, poslan je kao c. kr. zdravstveni komesar u Rumeliju i Albaniju, a nakon toga postao je okružni fizik u Budvi. Po Hirschu, koji uopće ne spominje Müllerov rad u Senju i Budvi, postao je god. 1837. fizik u Zatecu u Češkoj, ali je iste godine premješten u Prag. Umro je god. 1845. u Pragu. Objavio je velik broj radova o zdravstvenoj službi u kojoj je obratio posebnu pažnju i zdravstvenoj službi u našim krajevima¹²⁴. Za vrijeme svoga boravka u Senju Müller se 14. rujna 1835. oženio sa 17-godišnjom Senjankom Marijom Dukić¹²⁵.

Nekako u isto vrijeme živio je u Senju neki *dr Nikola Blot*. Njegovo sam ime našao u matici umrlih gdje je zapisano da je 3. lipnja 1837. umrla u Senju Veronika Blot, supruga dra Nikole Blota, u dobi od 56 godina od apopleksije (»Veronica Blot, uxor Doctoris Nicolai Blot«)¹²⁶. Da li je *dr Blot* bio liječnik, ne da se ustanoviti, ali je to veoma vjerojatno. U to je vrijeme naime doktorat prava bio veoma rijedak, a da *dr Blot* nije bio doktor teologije, proizlazi iz činjenice da je bio oženjen. Nigdje drugdje nisam naišao na ovo ime.

God. 1836. radio je u Senju i senjskoj okolici *dr Ante Lujo Steinbach*, rodom iz Hvara, čiji je životopis nepoznat. Poznato je jedino da je god. 1837. promoviran u Padovi s disertacijom »Dissertatio inauguralis medico-practica cholerae et februm intermittentium casus nonnullos pertractans« (Patavii 1837). Ta disertacija sadrži povijesti bolesti 10 stanovnika mjesta Jurjeva kraj Senja koji su bolovali od kolere i koje je Steinbach god. 1836. izliječio biljkom Aster montanus. Liječio je nekoliko bolesnika od kolere i u samom Senju. Autor opisuje, među ostalim, i mjesne osobitosti Senja i Jurjeva. U drugom dijelu opisuje kako je god. 1836. liječio malariju u Jelsi na Hvaru¹²⁷. Budući da je Steinbach promoviran tek god. 1837, nije on za vrijeme svoga rada u Senju još bio doktor. Vjerojatno je zbog haranja epidemije kolere ispomagao, iako još nije bio svršen liječnik.

122. F. J. Fras: Merkwürdigkeiten oder historisch-statistisch-topographische Beschreibung der Karlstädter Militärgrenze, Karlstadt 1830, dodatak: popis prenumeranata.

123. Protocollum mortuorum, knj. I (1820—1848), u Arhivu SRH u Zagrebu.

124. C. v. Wurzbach: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, XIX, Wien 1868, str. 385—387; A. Hirsch: Biographisches Lexikon der hervorragenden Aerzte aller Zeiten und Völker, 2. izd., IV, Berlin—Wien 1932, str. 291; Grmek: Hrvatska medicinska bibliografija, str. 118—119.

125. Protocollum copulatorum (1820—1858), u Arhivu SRH u Zagrebu.

126. Protocollum mortuorum, knj. I (1820—1848), u Arhivu SRH u Zagrebu.

127. Grmek: Inauguralne disertacije, str. 216, br. 278; isti: Hrvatska medicinska bibliografija, str. 161.

God. 1836. bio je gradski liječnik u Senju *dr Božidar (Natalis) Klemenčić* koji je rođen god. 1807. u Senju, a promoviran je u Beču god. 1834. disertacijom »Dissertatio inauguralis medica de aspidio filicis maris« (Vindobonae 1834)¹²⁸. O njegovu liječničkom radu u Senju ne znamo ništa, osim da je još god. 1858. bio ondje gradski liječnik. Poznata je međutim, njegova znatna uloga u kulturnom i društvenom životu Senja: bio je jedan od najaktivnijih članova tzv. Vereina, a uz Vranicane bio je i osnivač senjske gradske glazbe^{128a}. Poznato je također nekoliko podataka iz njegova obiteljskog života koje ovdje donosimo zbog njihove zanimljivosti. U matici vjenčanih je zabilježeno da se je Natalis Klemenčić, gradski fizik, 6. studenoga 1836. vjenčao s 18 godišnjom plemenitom gospođicom Agnezom Vranicani, pošto je prethodno dobio dozvolu vrhovnoga vojnog zapovjedništva. Vjenčanje je obavljeno u domu zaručnice, kćerke plemenitoga gospodina Ivana i njegove žene Terezije Vranicani¹²⁹. Kao što je već gore spomenuto, umrla je Agneza Klemenčić god. 1855. od kolere. Tri godine nakon njezine smrti oženio se Klemenčić ponovno: 29. studenoga 1858. vjenčao se s 20-godišnjom Katarinom Tonković iz Senja, dobivši i opet dozvolu vojnih vlasti. Vjenčanje je obavio sam biskup Ožegović. Klemenčić se i ovaj put naziva gradskim fizikom (physicus civitatis Segniensis), a zabilježeno je također da je on zakoniti sin Pavla Klemenčića i njegove žene Klare rođene Lokmer¹³⁰.

Jedan od svjedoka prilikom ponovnog vjenčanja dra Klemenčića bio je gradski kirurg *Josip Schana* (chirurgus communitatis) čije ime susrećemo već prije kao svjedoka prigodom vjenčanja ogulinskoga vojnog kirurga Ivana Wolfa sa Senjkinjom Margaritom Seifele¹³¹. O kirurgu Schani nemamo inače nikakvih podataka. Mora da je bio prilično ugledna ličnost, sudeći po tome što je Klemenčić njega izabrao kao svjedoka kod vjenčanja. (Drugi svjedok bio je konjički kapetan Nikola Schandru, zapovjednik pogranične policije.)

U jednom popisu zdravstvenih radnika u Senju iz god. 1879. nalazimo ova imena: *Dr Josip Milan Moravec*, gradski fizik, *Franjo Fröhlich* i *Franjo Löwenthal*, c. kr. nadranarnici u miru. (Osim toga navedena su dva konjska vidara: Mile Trbuović i Ivan Sojat.)¹³²

Potkraj XIX stoljeća služio je u Senju kao kotarski liječnik *Ivan Maša* koji je rođen god. 1833. u Olomoucu. Promoviran je god. 1853. za patrona kirurgije na medicinsko-kirurškom učilištu u Olomoucu, te je nakon toga služio kao vojni kirurg u raznim mjestima, sudjelovao u ratovima i dobio pohvalno priznanje. Oko god. 1870. premješten je k 3. graničarskoj pukovniji u Ogulin, a potom k 2. zemaljskoj satniji u Brinje. Nakon razvojačenja Vojne krajine prešao je u civilnu službu te je imenovan kotarskim liječnikom u Brinju. God. 1887. premješten je u Senj gdje je služio kao kotarski liječnik do svoga umirovljenja god. 1895. Od god. 1896. do 1901. bio je općinski liječnik, najprije u Josipdolu, a kasnije u Vališ-selu, gdje je umro

128. Grmek: Hrvatska medicinska bibliografija, str. 86.

128a Pismo saopćenje direktora A. Glavičića.

129. Protocollum copulatorum (1820—1858), u Arhivu SRH.

130. ibid.

131. ibid.

132. Prilog »Liječničkog vjesnika« za god. 1880.

god. 1901. Bio je veoma omiljen i štovan te je dobio mnoga odlikovanja za svoj rad¹³³.

Od poznatijih liječnika posljednjih decenija spomenut ćemo svega trojicu. *Dr Ljudevit Korewa vitez de Debno* bio je od devedesetih godina prošloga stoljeća sve do svoje smrti (1911) gradski fizik u Senju. Uredio je u Senju prvo zubno lječilište u Hrvatskoj^{133a}, i to u kući patricija Domazetovića u kojoj se danas nalazi uprava Ugostiteljskog poduzeća »Velebit«. U isto vrijeme postao je kotarskim liječnikom u Senju *dr Adolf Scherzer* (1864—1946). Promoviran je god. 1890. u Grazu, a poslije promocije dobio je mjesto kotarskog liječnika u Senju, gdje je službovao sve do svoje smrti. Zanimao se i za senjske starine, te je često slao Arheološkom muzeju u Zagrebu na dar razne iskopine. Jedno je vrijeme služio u Senju kao sreski sanitetski referent rođeni Senjanin *dr Josip Marković* (1863—1944).

Osim kod svojih senjskih liječnika liječili su se Senjani ponekad i kod liječnika iz drugih gradova, bilo iz razloga što im senjski liječnici nisu mogli pomoći, bilo iz razloga što u prošlosti nije povremeno bilo liječnika u Senju. Neki pacijenti, kao npr. knezovi Frankopani, doveli su sebi čak tjelesne liječnike iz Padove u Senj. (Vidi o tome kasnije.) I senjski biskup Ivan Antun vitez Benzoni (1730—1745), koji je dugo bolovao od mokraćnih kamenaca, otišao je 24. travnja 1736. u Padovu da ondje potraži pomoć od tamošnjih liječnika.¹³⁴

Nisu, međutim, svi bolesnici kojima senjski liječnici nisu mogli pomoći poduzeli daleki i skupi put u Padovu. Neki su se od njih zadovoljili time da traže liječnički savjet od kojega renomiranog liječnika u Rijeci. Tako je npr. dr Ksaver Graziano (1702—1780), primarni gradski liječnik u Rijeci, imao među svojim pacijentima i neke Senjane. U svojoj raspravi »De usu mercurii tam externe quam interne usurpati observationes medico-practicae...« (Viennae 1755), u kojoj govori o liječenju raznih neluetičkih bolesti pomoću žive, navodi niz povijesti bolesti različitih bolesnika ne samo iz Rijeke nego i iz Lovrana, Kastva, Senja i drugih mjesta¹³⁵.

Da li su k senjskim liječnicima dolazili bolesnici iz okolnih mjesta, nije nam poznato, ali je veoma vjerojatno. Poznat nam je jedino tragični slučaj nekog danskog mornara koji je umro u Senju god. 1858. i o kojemu nalazimo u matici umrlih ovu zabilješku: »Anno Domini 1858. die 25ta mensis Februarii in naufragio danicae navis Allert nominatae, e Nasers oriundus, inventus est congelatus die 27a februarii nauta Andreas Christiansen, e Dania, qui iuxta medici attentatum (sic! ispravno: attestatum) ex apoplexia mortuus est, physicae aetatis 19. annorum; qui 3tia Martii 1858. sepultus est in communi coemeterio St. Viti«¹³⁶ (»Ljeta gospodnjega 1858., 25. dana mjeseca veljače, pri brodolomu danskoga broda zvanog »Allert«, nađen je smrznut dne

133. Nekrolog u Liječničkom vjesniku, XXIII/1901, 229—230; L. Glesinger: Češko-slovačko-južnoslavenske medicinske veze u prošlosti, Beograd 1965, str. 40.

133a P. Tijan: Senj. Kulturno-historijska šetnja gradom, Zagreb 1931, str. 20, br. 20.

134. Sladović: op. cit., str. 119—120.

135. Grmek: Hrvatska medicinska bibliografija, str. 73; isti: Neke starije slabo poznate medicinske publikacije riječkih liječnika, Liječnički, vjesnik LXXII/1950, 42.

136. Protocollum mortuorum, knj. II (1849—1858), u Arhivu SRH u Zagrebu.

136a. Smrtni slučajevi uslijed utapljanja nisu u Senju bili nikakva rijetkost. Rogić (op. cit., str. 53—55) navodi prema župskim maticama nekoliko takvih slučajeva.

27. veljače mornar Andreas Christiansen iz Danske, rođen u Nasersu, koji je prema svjedočanstvu liječnika umro od apopleksije u dobi od 19 godina, te je 3. ožujka 1858. zakopan na zajedničkom groblju sv. Vida*). Ne upuštajući se ovdje u pitanje da li je taj 19-godišnji smrznuti mornar doista umro od apopleksije, kako je to utvrdio liječnik (u ono vrijeme bio je gradski liječnik u Senju dr Klemenčić!), priopćujemo ovaj nesvakidašnji slučaj kao jedini poznati kazuistički prilog pomorskoj patologiji Senja.^{137a}

STRANI LIJEČNICI U SENJU

Koliko je Senj već u davnoj prošlosti bio interesantan grad, proizlazi među ostalim i iz toga što su ponekad onamo dolazili i neki strani liječnici, potaknuti medicinskim ili prirodoslovnim interesima. Bilo je i stranih liječnika koji su bili pozvani k nekim našim historijskim ličnostima u Senj. Neki od tih stranih liječnika ostavili su nam o svojem boravku u Senju zabilješke koje su medicinsko-historijski osobito zanimljive i vrijedne.

Jedan od prvih koji spominje svoj boravak u Senju bio je arapski geograf i liječnik *Abu Abdullah ibn Idrisi* koji je oko god. 1153. proputovao Istru, Hrvatsko primorje i Dalmaciju. U svojem geografskom djelu »Nuzhat al-Muštak fi ihtirak al-afak« on spominje Bakar, Senj, Zadar, Biograd, Nin, Šibenik, Trogir, Split, Ston, Dubrovnik i Kotor. Za Senj veli da je to lijep i vrlo bogat grad, da su njegovi stanovnici Slaveni i da imaju velik broj brodova na moru. Idrisi je bio istaknuti liječnik i medicinski pisac, te je pisao o botanici i materiji mediki. Ali, iako je bio liječnik, on u svojem geografskom djelu ne donosi nikakve podatke o zdravstvenom stanju i o medicini naših krajeva, pa prema tome ni o Senju¹³⁷.

God. 1383. sklopio je padovanski profesor medicine *Guglielmo Abriani de Noale* ugovor da će poći na godinu dana u Hrvatsku (u Modruš ili u druga mjesta) da se brine za zdravlje kneza Stjepana Frankopana koji je bolovao od uloga¹³⁸. Iako se Frankopan u ovom ugovoru naziva senjskim knezom (»comes Segne«), on ipak po svoj prilici nije stanovao u Senju nego u Modrušu, iako je vjerojatno ponekad pošao i u Senj, pa ga je zacijelio onamo pratio i njegov liječnik.

Proučavajući prije nekoliko godina padovanske arhive, Grmek je našao na jedan podatak koji je za nas osobito interesantan, pa stoga ovdje u cijelosti citiramo Grmekov izvještaj¹³⁹.

Jedan od svjedoka u gornjem ugovoru (između Stjepana Frankopana i Guglielma Abriani de Noale) bio je padovanski profesor medicine *Jacopo Zanettini* koji je i sâm nekoliko godina kasnije postao lični liječnik kneza

137. M. Amari i C. Chiaparelli: *L'Italia descritta nel »libro del re Ruggero«* compilato da Edrisi, Roma 1883, str. 106; G. Sarton: *Introduction to the History of Science*, II, Baltimore 1931, str. 410; H. Šabanović: *Arapi i Južni Sloveni*, Enciklopedija Jugoslavije, I, Zagreb 1955, str. 150; M. D. Grmek: *Arapska svjedočanstva o zdravstvenim prilikama i medicini starih Slavena*, *Liječnički vjesnik*, LXXXIII/1961, 271—279.

138. Grmek: *Hrvati i sveučilište u Padovi*, str. 349—350 (ondje su navedeni i izvori). — Upor. i V. Klaić: *Krčki knezovi Frankopani*, Zagreb 1901. Klaić smatra nesumnjivim da se je radilo o knezu Stjepanu, a ne o Ivanu Frankopanu koju mogućnost dopušta Grmek. Stjepan je bolovao od uloga (»infermo di gotte«), te je umro u Modrušu.

139. Grmek: *op. cit.*, str. 350—351.

Ivana Frankopana. God. 1391. potpisao je on ugovor da uz plaću od 550 zlatnih dukata stupa na godinu dana u službu kneza Ivana Frankopana¹⁴⁰. Upravo god. 1391. dosegli su i Ivan Frankopan i Jacopo Zanettini, svaki na svoj način, vrhunac svoje životne karijere. Ivan je upravo tada bio stvarni vladar Hrvatske i odlučni oslon ugarsko-hrvatskog kralja Sigismunda i kraljice Marije. Postao je banom Hrvatske, Slavonije i Dalmacije i jedinim baštinikom krčkih knezova. Jacopo Zanettini, Padovanac, koji je god. 1370. dobio licencijat filozofije, u maju 1372. i doktorat medicine, a zatim se istakao kao profesor, bio je upravo 1389. i 1390. izabran za predstojnika kolegija padovanskih fizika. U to je vrijeme sastavio svoje komentare Aviceninog Kanuna. Jacopo je ispunio svoju ugovornu obvezu da će pratiti i liječiti kneza Frankopana, što jasno izlazi iz odredbe kneza od Carrare, izdane u maju 1392, da se ne smije Jacopa brisati iz popisa članova liječničkog kolegija iako ne boravi u Padovi¹⁴¹. Prilično se Jacopo morao u kratko vrijeme naputovati s Frankopanom jer je hrvatski ban 1392. i 1393. boravio najprije na svojim posjedima u Hrvatskom primorju, zatim u Dalmaciji, pa u Zagrebu i istočnoj Slavoniji, da se u drugoj polovini god. 1393. vrati u Senj gdje je umro 29. studenoga iste godine. Protiv svesilja smrti nije koristilo ni znanje najboljeg padovanskog profesora medicine. Jacopo Zanettini vratio se 1393. u Padovu¹⁴².

Iz ovih podataka što ih je Grmek prvi objavio proizlazi nedvojbeno da je Zanettini za vrijeme svojega boravka u Hrvatskoj boravio povremeno i u Senju. Sasvim je sigurno da je on bio uz svoga gospodara u času njegove smrti koja ga je stigla 29. studenoga 1393. u Senju. Nije vjerojatno da je Zanettini osim svojega gospodara liječio još i druge bolesnike u Senju, a po svoj prilici ni drugdje u Hrvatskoj.

Najslavniji liječnik koji je posjetio Senj bio je svakako *Paracelsus* koji je na svojim mnogobrojnim putovanjima došao oko god. 1521. i u ovaj naš grad. Ovaj veliki liječnik i reformator medicine, svojim punim imenom Philippus Aureolus Theophrastus Paracelsus ab Hohenheim (1493—1541), veli u svojem velikom kirurškom djelu »Die grosse Wundartzney«: »Die Terra sigillata ist ein gar subtil weiss Erdreich und ein besonderes Ertz... aber mir ists wenig unter die Augen kommen, als durch Triackers Krämer aus Arabia — zu Zengg in Krabaten und einmal zu Maria Loret durch einen kunstreichen Erdmann von Sicilia« (»Terra sigillata je suptilna bijela zemlja i osobita rudača... ali ja sam je rijetko vidio, izuzev kod nekog prodavača terijaka iz Arabije u Senju u Hrvatskoj i jednoć u Mariji Loretu kod nekog vještog rudara iz Sicilije«)¹⁴³.

Ova neznatna epizoda u Paracelsusovu burnom životu nije izmakla pažnji njegovih biografa¹⁴⁴. Paracelsusovo spominjanje Senja utoliko je značajnije što je Senj jedno od malobrojnih mjesta koja on poimenično spominje. Zbog važnosti ovoga podatka za našu povijest medicine pozabavili su

140. Original u Arch. Notarile di Padova, Rogiti del notaio Giovanni Campolongo, II, 201.

141. Atti del Collegio degli Artisti, II, 10.

142. A. Gloria: Monumenti della Università di Padova, Padova 1888, I, str. 399—402.

143. Paracelsus: Die grosse Wundartzney, I knjiga, III traktat, 3. poglavlje (ed. Sudhoff, X, 178).

144. Upor. među ostalim K. Sudhoff: Paracelsus, ein deutsches Lebensbild aus den Tagen der Renaissance, Leipzig 1936, str. 15.

se njime i naši historičari medicine, ali dosad bez dubljeg ulaženja u samu stvar¹⁴⁵. Činjenica, naime, da je Paracelsus sreo u Senju Arapina koji je prodavao lijekove, nije samo važna kao zanimljiv detalj u Paracelsusovoj biografiji, nego je i neobično zanimljiva s gledišta povijesti medicine i farmacije u Senju.

U istinitost ovoga Paracelsusova podatka o njegovu boravku u Senju danas više nitko ne sumnja. Nameće nam se sada pitanje: kada je Paracelsus boravio u Senju i da li je došao onamo kopnenim ili morskim putem. Kako sam to dokazao na drugom mjestu¹⁴⁶, pada Paracelsusov boravak u Senju u vrijeme između god. 1520. i 1522. Međutim, na pitanje kojim je putem Paracelsus došao u Senj, ne možemo danas odgovoriti jer je isto tako mogao doći onamo i kopnenim i morskim putem¹⁴⁷. Uostalom, to pitanje, bar s gledišta povijesti medicine, i nije važno.

Najvažnije u Paracelsusovu izvještaju je spominjanje arapskog trgovca lijekovima koji je u Senju prodavao *Terru sigillatu*. To je posebna vrsta zemlje koja se nekoć upotrebljavala kao protuotrov, a osobito kao neki specifikum protiv kuge. *Terra sigillata* upotrebljavala se već u starom vijeku, a u evropskoj se medicini usćuvala do konca XVI stoljeća, u nekim krajevima i dulje. Smatralo se da je najbolja ona zemlja koja se dobivala na otoku Lemnosu, ali je s vremenom i zemlja iz drugih krajeva stekla sličan glas. Taj se lijek priređivao u obliku pastila na kojima je bilo turskim (arapskim) slovima utisnuto sultanovo ime, a uz to se nalazila na pastilama riječ LIMNI (= Lemnos) ili TIN (= prava glina). Odatle i potječe naziv *Terra sigillata* to jest pečaćena zemlja.

U XVI stoljeću postoje dvije vrste toga lijeka: »*Terra sigillata turcica*« i »*Terra sigillata arabica*«. Na jednom i na drugom lijeku bio je utisnut natpis arapskim slovima. U to vrijeme bavili su se uglavnom Turci priredbom toga lijeka, i dok evropska medicina pomalo napušta njegovu upotrebu, služe se liječnici i nadri liječnici na istoku njime sve do najnovijeg vremena. U Paracelsusovo vrijeme upotrebljavala se *Terra sigillata* na zapadu već veoma rijetko, pa nije čudo da je on svega dva puta imao prilike vidjeti taj lijek, jedanput u Senju, a drugi put u Mariji Loretu.

Vrlo je vjerojatno prodavač toga lijeka, što ga je Paracelsus sreo u Senju, bio Turčin, a ne Arapin. U prilog toj pretpostavci govori i činjenica da je turska *Terra sigillata* bila mnogo raširenija od arapske, ali se na jednoj i drugoj nalazio natpis arapskim slovima, pa je to moglo dovesti Paracelsusa na pomisao da je trgovac toga lijeka bio Arapin. Osim toga upravo su Turci bili glavni trgovci toga lijeka, a Turaka je bilo mnogo bliže Senju negoli Arapa. Vjerojatno je taj trgovac lijekovima došao u Senj ili iz Bosne ili iz onoga dijela Hrvatske što su ga Turci bili okupirali.

Čini se da je taj trgovac lijekovima bio samo prolazno u Senju, a ne stalno. Takvih je putujućih trgovaca lijekovima bilo u prošlosti mnogo, i oni su se obično bavili prodajom terijaka, pa su ih zato u njemačkim zemljama i nazivali »*Theriakkrämer*«. Tako naziva Paracelsus i onoga trgovca što ga je sreo u Senju, iako ovaj nije prodavao terijak nego *Terru sigillatu*.

145. Vidi osobito L. Glesinger: Paracelsus u Hrvatskoj, u knjizi »Liječnici i čudotvorci«, Zagreb 1955, str. 64—75, i Paracelsus in Kroatien, Archiv für Geschichte der Medizin, II/1965, 17—27.

146. Glesinger: Paracelsus in Kroatien.

147. ibidem.

Uostalom, možda je on uz to prodavao i terijak, a vjerojatno i neke druge lijekove, ali to Paracelsus nije smatrao potrebnim naročito spomenuti. Za Senjane mora da je dolazak takva trgovca lijekovima bio veoma važan događaj jer u ono vrijeme nije bilo ljekarne u Senju, pa je nabavljanje lijekova bilo veoma teško i zamršeno. Domaći su travari sakupljali i prodavali jedino domaće ljekovite biljke, dok su se ostali lijekovi morali nabavljati iz inozemstva, osobito iz Italije.

Paracelsusov slučajni susret s trgovcem lijekova u Senju na svaki je način neobično zanimljiv. Steta je jedino što Paracelsus o tom svojem susretu, i prema tome o svojem boravku u Senju, govori veoma kratko, u jednoj rečenici. Da je on tom svojem doživljaju posvetio malo opširniji izvještaj, imali bismo danas neobično vrijedan prilog povijesti medicine i farmacije u Senju u XVI stoljeću, dakle o razdoblju o kojemu na žalost ne znamo gotovo ništa.

Paracelsusova kratka bilješka o Senju ima još jedno, sasvim naročito, značenje, jer je time po prvi put spomenut Senj u svjetskoj medicinskoj literaturi. Tu naoko nevažnu, ali za nas i te kako važnu bilješku poznaje danas svatko tko se bavi proučavanjem Paracelsusova života i rada, i po njoj će Senj za sva vremena ostati zabilježen u svjetskoj povijesti medicine.

Jedna od velikih ličnosti u povijesti medicine koja je po svoj prilici došla i u Senj bio je *Santorio Santorio* iz Kopra (1561—1636), profesor medicine u Padovi i jedan od osnivača ijatrofizike. Zaslužan je kao pronalazač brojnih instrumenata i aparata, te kao osnivač egzaktnih metoda mjerenja u medicini. Sasvim je sigurno da je Santorio u više navrata dolazio u Hrvatsku, a čini se da je neko vrijeme čak radio u Karlovcu. Iz Santorijevih navoda o njegovim pokusima mjerenja jačine vjetra naslućuje Grmek da je ta mjerenja vršio u nekom kraju uz more jer on u svojem opisu izrijeком spominje morske oluje u kojima nije teško prepoznati našu čuvenu buru¹⁴⁸. U jednoj svojoj novijoj radnji o Santoriju veli Grmek da je Santorio u Senju ili na području Vinodola proučavao utjecaj klime na mijenu tvari i s tim u vezi pokušavao mjeriti jačinu vjetrova. Santorio piše da je upravo u Hrvatskoj, po nagovoru nekih ovdašnjih prijatelja, konstruirao svoj prvi anemometar i svoj uređaj za mjerenje jačine vodene struje¹⁴⁹. Santorijev boravak u Hrvatskoj pada potkraj XVI stoljeća.

Svoj boravak u Senju spominje nadalje njemački liječnik i ijatroke-mičar *Johann Agricola* u svojem djelu »Commentarii, notae, observationes et animadoersiones in Joannis Poppii Chymische Medizinen«, Leipzig 1638—1639. Agricola, koji je bio liječnik u Leipzigu, mnogo je putovao te je obišao gotovo sve naše krajeve¹⁵⁰. U svojoj knjizi opisuje Agricola, među ostalim, i svoj boravak u Hrvatskoj gdje je liječio neke bolesnike, pa spominje izrijeком i svoj boravak u Senju.¹⁵¹

148. M. D. Grmek: Istarski liječnik Santorio Santorio i njegovi aparati i instrumenti, Zagreb 1952, str. 14—15 i 48.

149. M. D. Grmek: Santorio Santorio, Medicinska enciklopedija, VIII, Zagreb 1963, str. 631—632.

150. F. Ferchl: Chemisch-pharmazeutisches Bio-Bibliographikon, Mittenwald 1937, str. 4; D. Mušić: Franc Minarik — zgodovinar medicine, Farmaceutski vestnik, XVIII/1967, 106—107.

151. Na ovo me je djelo upozorio mr. ph. Miroslav Metzger kojemu zahvaljujem i na ovom mjestu.

Senjsku je okolicu obišao potkraj XVIII stoljeća *Baltazar Hacquet* (1739—1815), rudarski liječnik u Idriji, kasnije profesor mediko-kirurškog liceja u Ljubljani. Obišao je u više navrata naše krajeve u naučne svrhe te je objavio niz važnih radova s područja geologije, botanike i etnologije. U senjskom zaleđu upoznao je Uskoke, te je opširno opisao njihove osebine, njihov život i običaje, a propratio je tekst i slikama Uskoka i Uskokinja¹⁵². Hacquet spominje da je bio u Otočcu, Brinju, Prozoru, Brlogu i drugim mjestima nedaleko Senja, ali o samomu Senju ne piše ništa. Ipak je prilično vjerojatno da je on na svojim putovanjima došao i u Senj.

NARODNA MEDICINA, NADRILJEČNIŠTVO I MEDICINSKO PRAZNOVJERJE

O narodnoj medicini i nekim medicinskim vjerovanjima u staromu Senju ostavio nam je Valvasor nekoliko zanimljivih zabilježaka. Govoreći opširno o senjskim običajima, on veli među ostalim da senjske djevojke uoči blagdana sv. Ivana Krstitelja idu u vrtove i ondje pletu vijence od određenoga bilja. Te vijence stavljaju sebi na glave i nadaju se da ih nakon toga čitavu godinu neće boljeti glava. No da ih ne zadese i druge kakve nevolje i nezgode, veže jedna drugoj ruku vrpcom ili svilenim koncem, te se tako onda među sobom zovu kume ili kumice. Sedmi dan nakon toga skinu takvu vrpcu ili svileni konac s ruke te ih privežu za zelenu granu stabla, vjerujući da su se na taj način za tu godinu riješile svake tjelesne bolesti¹⁵³.

Za vrijeme Vojne granice mnogo su se primjenjivala razna narodno-medicinska sredstva za liječenje bjesnila. Jedno od tih sredstava preporučila je generalna komanda u Karlovcu svojim raspisom od 6. prosinca 1776. svim pukovnijama, među ostalim i otočkoj pukovnici na čijem se teritoriju nalazio Senj. Prema raspisu, upućenom otočkoj pukovnici, radi se o prokušanom sredstvu protiv ugriza bijesnih pasa i drugih bijesnih životinja, ali opis toga sredstva ne prileži raspisu, pa ne znamo o kakvom se sredstvu radi¹⁵⁴. Šest i pol decenija kasnije odredilo je vrhovno liječničko zapovjedništvo Vojne krajine (*»Oberstfeldärztliche Direktion«*) aktom od 2. prosinca 1842, broj 3096, da ljekarnici i liječnici Vojne krajine sakupljaju ljekovito bilje, među ostalim i *Gentianu cruciatu* kao lijek protiv ugriza bijesnog psa po metodi učitelja Josipa Lalića¹⁵⁵. Takve su odredbe bile u očitj opreci s propisima protiv nadriliječnika koji nisu bili trpljeni u Vojnoj krajini¹⁵⁶. Ali, kao što tvrdi Thaller, nadriliječništvo je unatoč tome bilo u Vojnoj krajini veoma rašireno zbog nestašice liječnika¹⁵⁷.

Čak su i senjski biskupi u neku ruku podupirali nadriliječništvo. Zanimljivo je u tom pogledu zalaganje senjskoga biskupa Ivana K. Ježića za upotrebu omana kao lijeka kod ujeda otrovnih zmija. O toj biljci (*Aster mon-*

152. B. Hacquet: *Abbildung und Beschreibung der südwest — und östlichen Wenden, Illyrier und Slaven . . .*, I—IV, Leipzig 1801—1808. — Upor. L. Glesinger: *Hacquetova putovanja po Hrvatskoj i njegove bilješke o zdravstvenim prilikama u XVIII stoljeću*, Narodno zdravlje, VI 1950, 151—159.

153. Valvasor: op. cit., knj. XII, str. 84—90; Magdić: *Senj u XVII. vijeku*, str. 56.

154. Bach: op. cit., str. 49.

155. V. Bazala: *Poviestni razvoj medicine u hrvatskim zemljama*, Zagreb 1943, str. 93.

156. Hietzinger: op. cit., II/2, str. 420; Jeremić: op. cit., str. 59.

157. Thaller: *Zdravstvo Hrvatsko-Slavonske vojne krajine*, str. 24.

tanus, *Inula squarrosa*) napisao je disertaciju Fortunat Randić iz Bakra (vidi o tome gore!) koji tvrdi da su tu biljku popularizirali u Hrvatskom primorju krčki biskup Ivan Šintić i strastveni botaničar i planinar grof Alessandri. Obojica su pravila pokuse s tom biljkom i biskup Šintić otkrio je god. 1793. taj lijek svojemu prijatelju, senjsko-modruškom biskupu Ježiću, koji je mnogo pridonio populariziranju toga lijeka. Čak su se i bečka Jozefinska akademija i dalmatinska vlada zainteresirale za ovu novu metodu liječenja. Kao što je već rečeno na drugom mjestu, Randić navodi i slučaj što ga je izliječio biskup Ježić »na očigled senjskoga protomedika dra Ostoića i drugoga liječnika, dra Carobbija, te ljekarnika Accurtija«. Radilo se o nekoj djevojci koju je zmija ujela u ruku i koja je iz nekog mjesta Vojne krajine dopremljena na liječenje u Senj. Premda je slučaj po mišljenju obojice liječnika bio beznadan, naredio je biskup Ježić svojemu arhiđakonu Akačiću da tu djevojku liječi ekstraktom omana. Nakon 12 dana djevojka je posve ozdravila i protomedik Ostoić je priznao biskupu da oman doista stvara čuda (»astrum montanum revera patrare miracula«)¹⁵⁸.

Biskup Ježić bavio se, uostalom, i inače medicinskim pitanjima, među ostalim i pitanjem cijepljenja protiv boginja. Kao propagator vakcinacije priredio je riječko izdanje Neustädterove brošure »Varhu navlačenja kravokozica« (1804) koja je štampana njegovom potporom¹⁵⁹.

Medicinske interese je imao i Petar Mariani, od 1640. biskup senjsko-modruški. U zagrebačkoj Sveučilišnoj biblioteci nalazi se primjerak Mattiolijeva komentara Dioskurida (ed. Venet., ex officina Valgrisiana, 1565) koji je nekoć bio vlasništvo biskupa Marianija. Na naslovnom listu nalaze se imena nekadašnjih vlasnika te knjige, pa je među ostalim zapisano: »Petri Mariani Episcopi Segniensis et Modrus.«¹⁶⁰

O pozitivnoj ulozi senjskoga biskupa u vezi sa suzbijanjem škrljevske bolesti već je bio govor (vidi gore!)¹⁶¹.

Međutim, neki su senjski biskupi upravo propagirali medicinsko praznovjerje, kao npr. biskup Ivan Antun Benzoni koji je u studenom 1731. kada su u Primorju bili jaki potresi, a u Dalmaciji je harala kuga, naredio »pobožnost sa sv. Sakramentom i prošeciju kano i opću pokoru«¹⁶². Taj je biskup osim toga unaprijedio kult sv. Franje Zaverskoga za zaštitu od kuge¹⁶³.

Kad je god. 1855. harala epidemija kolere u Senju, pošla je 5. kolovoza brojna procesija k crkvi Blažene Gospoje pod Gorom (Mati Božja od snijega), moleći da bi epidemija »krčogrižnoga kratelja« prestala. Od onda su svake godine mnogobrojni hodočasnici posjetili ovu crkvu na dan 5. kolovoza¹⁶⁴. Za vrijeme te epidemije pripisala su se mnoga čudotvorna izliječenja i senjskoj crkvi Majke Božje od Arta¹⁶⁵.

158. F. Randić: De astro montano, Vindobonae 1840. — Upor. Grmek: O nekim disertacijama primorskih i dalmatinskih liječnika, str. 147.

159. Thaller: Povijest medicine u Hrvatskoj i Slavoniji od 1770—1850, str. 64; isti: Edward Jenner i vakcinacija velikih boginja, Temelji medicine III, Beograd—Zagreb 1949, str. 72. — Vidi također Grmek: Hrvatska medicinska bibliografija, str. 121, br. 506.

160. L. Glesinger: P. A. Mattioli iz Siene (1500—1577) o našim ljudima i krajevima, Liječnički vjesnik, LXXI/1949, 410—412.

161. Spomenutu okružnicu razaslao je tadašnji biskup Mirko Ožegović.

162. Sladović: op. cit., str. 120—121.

163. Storia della città di Segna, rukopis u Arhivu JAZU, sign. II, b. 9/537.

164. ibid., str. 254.

165. ibid., str. 16.

LJEKARNE

Najstarije ljekarne na našem teritoriju osnovane su već u srednjem vijeku: god. 1271. osnovana je ljekarna u Trogiru, 1272. u Dubrovniku, 1312. u Splitu, 1355. u Zagrebu itd. U Senju nema u to doba još ni traga kakvoj ljekarni iako je koncem XIII stoljeća započeo procvat ovoga našeg primorskog grada.

Pa čak u XVI stoljeću, kada u našoj zemlji već postoji popriličan broj ljekarna, Senj još uvijek nema ljekarne. U to je vrijeme Paracelsus sreo u Senju Arapina koji je ondje prodavao lijekove. Takvi prodavači lijekova vjerojatno ne bi dolazili u Senj da je ondje postojala ljekarna u kojoj bi bolesnici mogli nabaviti potrebne lijekove.

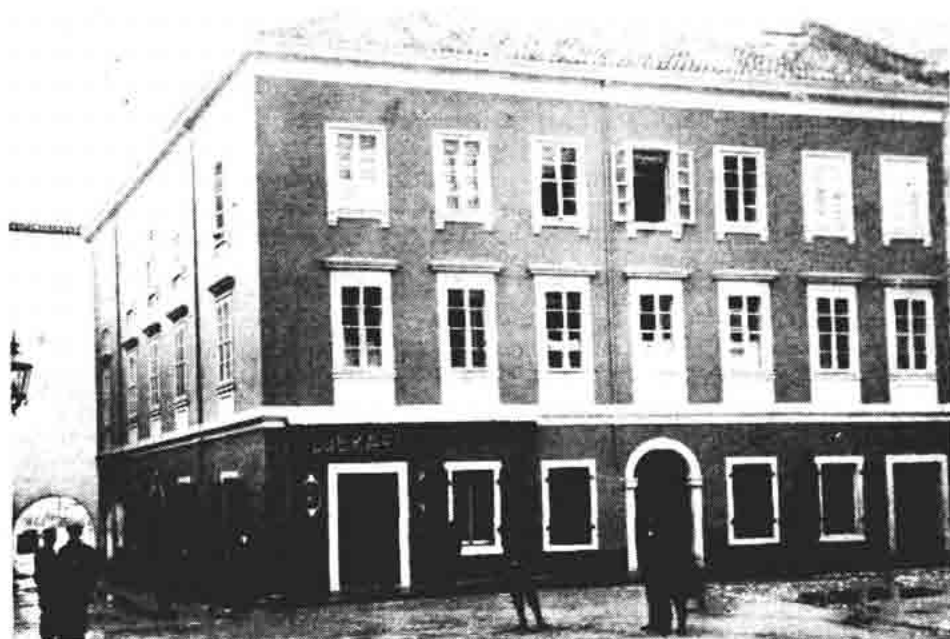
Poznat je jedan ljekarnik Senjanin iz XVI stoljeća, ali on je napustio svoj rodni grad i radio u Dubrovniku. Bio je to *Matija Ivana Baromić*, rodom iz Senja, koji je od god. 1541. do 1576. bio ljekarnik u Dubrovniku. Bio je upisan u bratovštinu krojača pod imenom »Marco di Zoan spiciar«¹⁶⁶.

U Senju je osnovana ljekarna tek u XVIII stoljeću, ali u pogledu tačne godine osnutka mišljenja se razilaze. Po Dušaneku i Jakovčiću osnovana je prva ljekarna u Senju god. 1736. Te su godine bila u Senju dva ljekarnika koji su pravili i prodavali lijekove. Jedan se zvao *Jerolim Veronese*, a drugi *Jakov pl. Macchioli*. Obojica su došla iz Italije: Veronese je bio rodom iz Venecije, a Macchioli iz Milana. Obojici bijaše dozvoljeno da mogu u Senju otvoriti ljekarne, pošto su se prije pred Velikim vijećem dana 17. veljače 1736. morali svečano obvezati: 1) da će članovima »plemenite komunitadi senjske« davati lijekove na vjeru za 4 mjeseca, i to za onu istu cijenu po kojoj se prodavaju po drugim gradovima; 2) da neće osim lijekova prodavati u svojim ljekarnama nikakve druge robe; 3) da će prodavati samo one lijekove koje bude gradski liječnik bolesnicima prepisao; 4) da će se Velikom vijeću javiti godinu dana unaprijed onaj koji bi namjeravao napustiti svoju ljekarnu¹⁶⁷.

Iz teksta ove obaveze proizlazi nedvojbeno da se radilo o dvjema ljekarnama, a ne o jednoj. Prema tome je svaki od ta dva navedena ljekarnika dobio dozvolu da otvori svoju ljekarnu, a ne obojica jednu zajedničku. Dalje proizlazi iz gornjega teksta da se je radilo o građanskim ljekarnama, a ne o vojnim, za što uostalom postoje i drugi dokazi o kojima će odmah biti govor. Međutim, nema nikakvih dokaza da su ove dvije ljekarne, ili barem jedna od njih, doista otvorene. Ovdje je govor samo o koncesiji za njihovo otvorenje, i tvrdnja Dušaneka i Jakovčića da su »god. 1736. bila u Senju dva ljekarnika koji su pravili i prodavali lijekove« ne nalazi potvrde ni u jednomu dosad poznatom izvoru za senjsku povijest. Štaviše, prema svemu što do sada znamo o senjskim ljekarnama, gotovo je sigurno da je prva ljekarna u Senju otvorena tek nekoliko decenija kasnije. Kada je to bilo, teško je danas sigurno utvrditi, s obzirom na to što je arhivski materijal, u kojemu bi se dali pronaći sigurni podaci, potpuno uništen. Prema podacima u bečkom farmaceutskom kalendaru za god. 1898. osnovana je prva

166. Z. Kesterčanek: Iz povijesti dubrovačke farmacije u XVI stoljeću, Anali Historijskog instituta u Dubrovniku, VIII—IX, Dubrovnik 1962, str. 262.

167. Dušanek i Jakovčić: op. cit., str. 480—481 (podaci u toj radnji uzeti iz »Crtica kronike grada Senja« M. Magdića, loco cit., br. 236).

Sl. 73. — Ljekarna sv. Obitelj na Maloj placi oko 1935.

ljekarna u Senju god. 1789.¹⁶⁸ Bazala, međutim, tvrdi da je senjska vojna apoteka osnovana god. 1780.¹⁶⁹ Bazala veli: »U Vojnoj krajini su ljekarne osnovane samo u mjestu pukovnijskog stožera, tako ... u Senju (1780) i postepeno su pretvarane u građanske ljekarne po dekretu c. kr. dvorske kancelarije od 25. V. 1821, ali samo u mjestima sa 4—5000 stanovnika«¹⁷⁰. Ovdje treba istaknuti da Senj nije bio sjedište »pukovnijskog stožera«, nego je taj grad potpadao pod otočku pukovniju čiji je »stožer« imao svoje sjedište u Otočcu. Ali ni u Otočcu nije postojala ljekarna, nego se otočka pukovnija snabdijevala lijekovima u vojnoj ljekarni u Gospiću koja je izdavala lijekove za polovinu bečke takse i koja je postojala već god. 1773.¹⁷¹

Međutim, krajiški su pukovi dobavljali svoje lijekove i iz građanskih ljekarna s kojima su sklapali posebne ugovore. Takve građanske ljekarne pod liječničkim nadzorom i pod upravom ispitanih farmaceuta postojale su u većim mjestima Vojne krajine, među ostalim i u Senju¹⁷².

Senjska je ljekarna bila kroz više od jednog stoljeća u rukama obitelji Accurti. Jedan član te obitelji bio je suvremenik senjskoga liječnika dra Jeronima Ostoića i njega spominje u svojoj disertaciji Fortunat Randić

168. Pharmazeutischer Almanach-Kalender, Wien 1898. (cit. prema Dušaneku i Jakovčiću: op. cit., str. 480)

169. Bazala: Poviestni razvoj medicine u hrvatskim zemljama, str. 91 (na žalost bez naznake vrela!).

170. ibid.

171. Bach: op. cit., str. 45.

172. Hietzinger: op. cit., II/2, str. 420; Jeremić: op. cit., str. 59.

(»pharmacista Accurti«). Bit će da je to bio *Antun Accurti* koji se spominje već god. 1824. i koji je obnašao i čast vicekonzula papinske države¹⁷³. U matici vjenčanih senjske župe spominje se 24-godišnji magistar farmacije *Josip Accurti* koji se 19. siječnja 1851. vjenčao s Margaritom, kćerkom pokojnog Josipa Tijana i njegove žene Marije. Jedan od svjedoka kod toga vjenčanja bio je gradski fizik dr Klemenčić. Prema matičnim podacima bio je taj Josip Accurti sin istoimenog oca, pokojnog ljekarnika *Josipa Accurtija* (»defti. Josephi Accurti, pharmacopolae«) i njegove žene Ane¹⁷⁴. Bio je prema tome vjerojatno unuk Antuna Accurtija. Posljednji član te obitelji, koji je bio vlasnik senjske ljekarne, bio je *Dragutin Accurti* koji je nakon nekoliko godina prodao ljekarnu i pošao u Rijeku gdje je kupio Gothardijevu ljekarnu. Umro je god. 1922.¹⁷⁵.

Poslije Accurtija bili su vlasnici senjske ljekarne mr. ph. *Franjo Barta*, mr. ph. *Antun Novak*, mr. ph. *Ivan Pongračić*, mr. ph. *Dragutin Bujan*, mr ph. *Juraj Jurišić* i drugi¹⁷⁶.

173. Dušánek i Jakovčić: op. cit., str. 481.

174. Protocollum copulatorum (1820—1858), u Arhivu SRH u Zagrebu.

175. Dušánek i Jakovčić: loco cit.

176. ibid.

Zusammenfassung

GESCHICHTE DES GESUNDHEITSWESENS IN SENJ

Von LAVOSLAV GLESINGER

Bereits im Mittelalter spielte Senj eine wichtige politische, militärische, wirtschaftliche und kulturelle Rolle, und es ist anzunehmen, dass auch das Gesundheitswesen dieser Stadt schon früh gefördert wurde. Merkwürdigerweise wurde jedoch diesem Kapitel bisher gar keine Beachtung geschenkt. Leider ist diese Aufgabe heute bedeutend erschwert, da während des letzten Krieges das städtische Archiv vollständig und das bischöfliche Archiv zum grössten Teil vernichtet wurde. Dem Verfasser dieser Arbeit stand daher nur sehr wenig archivalisches Material zur Verfügung und er musste sich hauptsächlich auf die ziemlich umfangreiche Literatur stützen, die zum Teil die einst vorhandenen, heute jedoch verschwundenen Quellen zur Grundlage hatte.

Der Verfasser trachtet, die medizinische Vergangenheit Senjs von den verschiedensten Gesichtspunkten aus zu schildern. Er bespricht vor allem die allgemeinen gesundheitlichen Verhältnisse in Senj, die bereits vom XVII. Jahrhundert an von einigen Autoren als sehr günstig geschildert werden. Anhand der wenigen vorhandenen Sterberegister wird eine bedeutende Langlebigkeit der Senjer Bevölkerung festgestellt. Andererseits fällt das häufige Vorkommen von Lungentuberkulose auf.

Über Epidemien im alten Senj wissen wir nur sehr wenig. Zweifellos hat die Epidemie des »schwarzen Todes« (XIV. Jahrhundert) Senj nicht verschont, doch schweigen die Quellen darüber vollkommen. Mit Sicherheit konnten bloss einige Pestepidemien im XVII. Jahrhundert festgestellt werden. Die Cholera brach in Senj zum ersten Mal 1836 aus. Eine heftige Choleraepidemie herrschte 1855. Hin und wieder wird in den Sterberegistern die Diagnose »Variola« als Todesur-

sache angegeben. Im Jahre 1855 herrschte in Senj eine Keuchhustenepidemie, 1858 eine Scharlachepidemie. Die im kroatischen Küstenland im XVIII./XIX. Jahrhundert grassierende Skerlievo-Krankheit (endemische Syphilis) hinterliess in Senj keinerlei Spuren, scheint diese Stadt also verschont zu haben.

Dem öffentlichen Gesundheitswesen wurde in Senj erst verhältnismässig spät die nötige Aufmerksamkeit geschenkt. Während die im Mittelalter entstandenen Statuten der meisten kroatischen Küstenstädte verschiedene sanitäre Bestimmungen enthalten, finden wir im Senjer Statut aus dem Jahre 1388 nichts dergleichen. Im Gegensatz zu den Statuten der anderen Städte wird im Senjer Statut nichteinmal ein Stadtarzt erwähnt. Selbst das erneuerte Statut vom Jahre 1640 enthält keinerlei medizinische Bestimmungen. Trotzdem wurden in Senj bereits im Jahre 1610 Massnahmen zum Schutz vor epidemischen Krankheiten getroffen und später zeitweise erneuert. Da Senj zur ehemaligen Militärgrenze gehörte, wurden dort alle zahlreichen sanitären Schutzmassnahmen mit besonderer Strenge durchgeführt. Besonderes Gewicht wurde dabei auf den Hafensanitätsdienst gelegt.

Bereits im Mittelalter bestand in Senj ein Hospital, das jedoch mehr der Beherbergung von Armen und Reisenden, weniger der Krankenbetreuung diente. Auch in der Umgebung Senjs bestanden im Mittelalter zwei Hospize. Erst im XIX. Jahrhundert wurde in Senj ein städtisches Krankenhaus erbaut.

Im XIII. Jahrhundert gab es in Senzwei Ärzte, die zugleich öffentliche Notare waren. Über ihre ärztliche Tätigkeit ist nichts bekannt. Später erfahren wir hin und wieder von einzelnen Wundärzten, die in Senj wirkten. Erst im Jahre 1730 wurde der erste Stadtarzt angestellt. Es war dies Dr. Johannes Bapt. Ferrari de Latus aus Padua. Von nun an hat Senj ständig einen Stadtarzt, dessen Pflichten genauestens geregelt waren. Die Tätigkeit einiger bedeutenderer Senjer Aerzte des XVIII. und XIX. Jahrhunderts wird eingehend besprochen. Manche von ihnen waren bisher vollkommen unbekannt.

In Senj hielten sich zeitweise auch fremde Ärzte auf, teils als Forschungsreisende, teils als Ärzte historischer Persönlichkeiten. Der arabische Geograph und Arzt Idrisi (XII. Jahrhundert) erwähnt u. a. seinen Aufenthalt in Senj, ohne dabei medizinische Fragen zu berühren. Im XIV. Jahrhundert weilte Jacopo Zanettini, Professor der Medizin in Padua, eine Zeitlang in Senj, wo er den Fürsten Frankopan behandelte. Zu Beginn des XVI. Jahrhunderts (zwischen 1520 und 1522) besuchte Paracelsus Senj. In seiner »Grossen Wundartzney« erwähnt er die Begegnung mit einem arabischen Theriakkrämer, der in Senj das berühmte Heilmittel Terra sigillata verkaufte. Der Verfasser spricht die Vermutung aus, dass es sich nicht um einen Araber, sondern um einen Türken gehandelt hat, der aus dem benachbarten Bosnien oder aus dem von den Türken besetzten Teil Kroatiens auf dem Landwege nach Senj gekommen war, wo es zu jener Zeit noch keine Apotheke gab. Vermutlich weilte auch Santorio Santorio gegen Ende des XVI. Jahrhunderts in Senj, wo er meteorologische Studien betrieb. Im XVII. Jahrhundert kam der deutsche Arzt Johann Helfrich Juengken nach Senj und im XVIII. Jahrhundert wahrscheinlich der bekannte Naturforscher und Arzt Baltasar Hacquet.

Es folgt weiter ein Kapitel über Volksmedizin, Kurpfuschertum und medizinischen Aberglauben in Senj. Besonders verbreitet war der religiöse Aberglaube, der von den Senjer Bischöfen weitgehend gefördert wurde.

Auch das Apothekerwesen in Senj wird besprochen, wobei festgestellt wird, dass die erste Senjer Apotheke höchstwahrscheinlich erst 1789 und nicht wie bisher angenommen bereits 1736 gegründet wurde. Diese Apotheke war mehr als ein Jahrhundert im Besitze der Familie Accurti.